

MEHMET AKİF ERSOY’UN İLME VE MAARİFE BAKIŞI

 Muhittin TURAN*

ÖZET

Mehmet Akif Ersoy’un özellikle cemiyet hayatını anlattığı şiir ve yazılarında kullandığı kavramlar birbirlerinin sebep ve sonucunu oluşturan bir yapıya sahiptir. Bu kavramların hepsini birlikte ele alması, insanın özellikle cemiyet hayatındaki rolünün kompleks bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Hayattaki en büyük hakikatlerden biri olarak gördüğü ilim ve bunun bir anlamda toplum hayatındaki uygulaması olarak mütalaa ettiği maarif de Mehmet Akif’in gerek yazılarında gerekse mısralarında diğer birçok kavramı içine alan bir özelliğe sahiptir. Çatı kavramlar diyebileceğimiz ilim ve maarif, ortaya koydukları etkilerle insan ve toplum hayatında diğer unsurlardan daha çok yer etmiştir. “Mâhiyyet-i rûhiyye” dediği karakteristik yapı ve insan fitratı, ilmin ve maarifin kuşatıcılığı altında Mehmet Akif’in dilinde başat rol oynar. Bu minvalde bu yazıda Mehmet Akif’in insan ve toplum hayatında vazgeçilmez bir unsur olan ilim ve maarifi, ortaya koyduğu etkiler çerçevesinde ne kadar geniş anlamda ele aldığı en genel hatlarıyla anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, maarif, ilim, insan, cemiyet

Mehmet Akif Ersoy’s Point of View to The Science and Education

ABSTRACT

The notions that Mehmet Akif Ersoy uses in his poems and writings, especially in which he describes social life, have a structure that creates the cause and effect of each other. The fact that all of these notions are handled together shows that the role of humans in social life has a complex structure. Science, which he sees as one of the only true guides in life, and education, which he considers as its application in social life in a sense, has a feature that includes many other concepts both in Mehmet Akif’s writings and in his verses. These concepts, which we can call “umbrella concept”, have had a greater impact on human and social life than other elements that keep a society alive, and even become the cornerstone of a nation. The characteristic structure that the nation has lived through from the past and which Akif calls “mâhiyyet-i rûhiyye” will only sustain itself with knowledge. This article explains the way Mehmet Akif dealt with science and education, which is, in his writings, an indispensable element in human and social life, and how broadly he handled it within the framework of the effects it revealed.

Key Words: Mehmet Akif Ersoy, education, science, human, society

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zonguldak / TÜRKİYE, muhit_33@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Turan, M. (2023). Mehmet Akif Ersoy’un ilme ve maarife bakışı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 717-762. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1250913>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 14 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 14 Nisan / April 2023

Giriş

“Ma’ârif, ma’ârif! Bizim için başka çare yok. Eğer yaşamak istersek her şeyden evvel ma’ârifle sarılmamız. Dünya da ma’ârifle din de ma’ârifle... Hepsi her şey ma’ârifle kâim.”

(Mehmet Akif-7 Şubat 1913)

İnsan “bilme”den sevememesi ve şuurlu hareket edememesi gerçeği, kafasında sürekli bir soru işareti ve öğrenme kaygısı taşıyan ve bu sayede sürekli ilerleyen insanın varlığı anlamlandırma çabasının bir yansımasıdır. Fıtratı her şeyi öğrenmeye, anlamlandırmaya yönelik olan insan, bir an bile durmadan devam eden bu öğreniş sayesinde hiçlikten kurtulacak ve daimi bir mutluluk elde edecektir. Bu yoldaki en büyük yardımcıları da “gayret” ve “gaye”dir.

Diğer taraftan gelişim ve ilerleme milletin kendi öz dinamikleriyle hareket ederek yakalanmalıdır. Milletin değerlerine ve geçmişine uygun olmayan her türlü değişim, gelişim olmadığı gibi insanları da yine kendisinin ifadesiyle “şîrâzesiz bir mushafın eczâsı” gibi savuracaktır.

Mehmet Akif’te insan ilişkilerinde, olay ve nesnelere bakışta, akıl ve ilim unsurları etkindir. Onda *Kur’an-ı Kerîm*’de anlam olarak birçok yerde geçen düşünmek/akletmek kavramının dengeli bir şekilde kullanıldığını görürüz. Bir taraftan millet değerlerinin kaynağı olarak gördüğü “mâzî”ye¹ bağlı olan şair, diğer taraftan da akıl ve düşünmek ameliyesiyle “müstakbel”in vazgeçilmezliğine vurgu yapar. Geleceğe ve muasır medeniyet seviyesinin üstüne ulaşmak ancak ilim ve maarifle olacaktır. Geçmişte kalmak, bir millet için yok oluşturm.

Gözleri mâzîye bakan milletin;

Ömrü temâdîsi olur neketin.

Karşına müstakbeli dikmiş Hudâ,

Görmeye, lâkin daha yok niyyetin! (Safahat-Hâtıralar 2001: 285)

Mehmet Akif’in insana ve topluma bakışında üç temel unsur vardır denebilir: Milletin uzun zamandan beri her türlü kültürel unsurlarıyla biriktirerek getirdiği değerler; insan fıtratı ve ilim. Ona göre yüzyıllardır bu üç unsur imtizaç etmiş ve Süleyman Nazif’in “sanatının samimiyetini aksettiren; kendi iman ve idealleri için çalıştığını gösteren; hacim bakımından mütevazı ama içerdiği konular bakımından muazzam ve eşsiz bir şiir mecmuası” (2015: 142) şeklinde nitelediği *Safahat*’ın ve diğer yazılarının ana temalarından olmuştur. *Safahat*’ın iki yerinde (*Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde* 2001: 178; *Âsım* 423-424) bu durum “ağaç” örneğiyle anlatılmıştır. Mehmet Akif’te bu üç unsur yekdiğerinden ayrı olmadığı gibi ilmin toplumda hayat bulmuş şekli olan maarif adeta bir çatı kavram olarak diğer unsurları kucaklamaktadır. İnsan fıtratının gücünün bilinmesi ve millî değerlerin aktarımının önemi noktasında gereken yol göstericiliği maarif yapmaktadır. Ona göre maarif ve ilim, insanın diğer insanlarla olan münasebetlerinde ortaya koyduğu tavırdan ayrı düşünülemez. Selâm alıp verme, kişisel temizlik, insan ilişkilerinde duyarlı olmak (*Safahat-Âsım* 2001: 373-374), zalim olmamak, adaletli olmak, hakkı tutmak, verdiği sözde durmak, yalan konuşmamak, kuvvetliyi değil mağdurun yanında yer almak, dalkavukluk yapmamak (*Safahat-Hasbihâl* 2001: 293), işini düzgün, doğru yapmak ve ehline bırakmak (*Safahat-Fatih Kürsüsünde* 2001: 255), samimi

¹ “Mazi” kavramı genel itibariyle Mehmet Akif’te Türk milletinin geçmişini tebci etmek vesilesi olarak kullanılmıştır. Mazinin inşa edicisi olan ecdadı, döneminin en iyileri olarak ve günümüze dahi ışık tutacak bir kaynak olarak görür.

olmak, insanların her zaman iyiliğini istemek, karşıdakinin menfaatini kendi menfaatine tercih etmek, ahde vefa, şefkat, en ufak şeyle kanaat, eli açık olmak, yedi kat uzağı kardeş saymak (*Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde* 2001: 161) vb. Mehmet Akif'in önce bireyi geliştirme, ardından da içtimâî hayatı düzenleme kaygısıyla altını çizdiği davranışlardır. *Âsım* isimli altıncı kitabında milletin yücelmesi için ortaya koyduğu “marifet” ve “fazilet” kavramları bu durumu ifade eder niteliktedir. “Nâfi sular” olarak gördüğü marifet, halka mutluluk verecek olan ilmi getirecek, fazilet de bunu halkın dimağına ve ruhuna taşıyacaktır (*Safahat-Âsım* 2001: 423-424).

Bu açıdan bakıldığında Mehmet Akif'in şiir ve edebiyat anlayışının² faydaya yönelik olduğunu görürüz. Diğer bir ifade ile bir şiir veya edebî mahsul, halka fayda sağlıyorsa görevini gerçekten yerine getirmiş demektir. Nitekim *Safahat*'ı oluşturmaya başladığı 1908 yılından önceki hiçbir şiirini muteber görmediğini Hasan Basri Çantay şu şekilde ifade eder:

10 Temmuz 1908 sabahı, çok olgun, çok duru, çok güzel şiirleriyle birdenbire meydana çıkıveren rahmetli Mehmet Akif, ondan evvelki zamanlarını acabâ bomboş mu geçirdi? Ona şâirlik bir günde mi gelmişti? O, gençliğinde, delikanlılığında aşka, kadına, bâdeye, güzelliklere karşı hiç hoplamadı, duymadı mı? Akif'in 10 Temmuz 1908'den evvelki şiirleri hakikaten yok mudur? Varsa nelerdir, nerelerdedir? Ben bunları çok merak ettim. Bir gün Ankara'da üstâdımdan ısrar ile cevap istedim. Nihâyet dedi ki: Ben arkadaşlarıma yüzer beyitli mektuplar yazardım. Ziyâ Paşa üslûbunda terki bendim, terci' bendim vardı. Fakat, bugün bunların bir mısraı bile hatırımda kalmamıştır! Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri san'atten ziyâde cem'iyeti düşünmek istedim. Ne ona yâr olabildim ne buna... (1966: 55)

Bunlar düşünüldüğünde “hey'et-i ictimâiyemizin mukadderâtı hiçbir şâirimizi Mehmet Akif kadar meşgûl ve muztarib etmemiştir” (Süleyman Nazîf, 2015: 164) denebilir.

Maarifin Önemi ve Yöntemi Hakkındaki Görüşleri

“Bizi kurtaracak yegâne çâre -geçende de söylemişim- ma'ârifdir.”

(Mehmet Akif-20 Şubat 1913)

Mehmet Akif'in ilim ve maarifî manzumelerinin ana konularından birini yapması, cehalete olan düşmanlığı noktasında damadı Ömer Rıza Doğrul şunları söyler:

Okutmak ve yazmak en büyük zevki idi. Okuttuğu derse ehemmiyet verirdi. Bildiğini iyi bilirdi. Bilmediği şeye de hiç karışmazdı... İrfan ve liyakate meftundu. Kudret ve fazilet sahiplerini candan sever, kudret ve kabiliyet gördüğü herkesi millete hizmet yolunda çalışmaya teşvik ederdi. Cahilâne taassubun müthiş düşmanı idi. Eskiye kayıtsız şartsız bağlı değildi. Yeniye de körü körüne taraftar değildi. Düsturu şu idi: ‘Eski, eski olduğu için atılmaz, fena olursa atılır. Yeni, yeni olduğu için alınmaz, iyi olursa alınır.’ Asrın icabâtına, gençliğe, istikbale ehemmiyet verirdi (*Safahat* 1943: XXVIII).

Ona göre milletin maarif bakımından kurtuluşu ve “hakiki maarif”in temini ancak asrın icabına göre şekillenen öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanmasıyla mümkündür.

Bizi kurtaracak yegâne çâre -geçende de söylemişim- ma'ârifdir, sağlam ma'ârifdir, hakiki ma'ârifdir. Memlekete bunu sokarak kurtuluruz fakat ma'ârif hâlâ memlekete girmedi... Eğer el birliğiyle çalışırlarsa eminim ki kurtulacağız; yoksa kurtulmak imkânı yok³ (Doğrul, 1944: 139).

Her asırda bir yenisi ortaya konan ilmî gelişmelerin takibinin hayatî öneme sahip olduğundan hareketle, “Çin-i Maçın'deki bir ilmi gidip öğrenmek” (*Safahat-Âsım* 2001: 372) hususundaki mısralar *Safahat*'ın hemen her yerine yayılmıştır. Öğrenmeye meyilli tabiatıyla insan, sonuç olarak birçok güzel eser vücuda getirecektir:

² Mehmet Akif'in edebiyatla, eğitim ve öğretimle ilgili *Sebîlürreşâd/Sırâtümüstakîm*'de tefrika ettiği bazı yazıları Latin harfleriyle bir araya getirilerek basılmıştır (Günaydın, 2016).

³ Bu mevzeye 20 Şubat 1913'te Süleymaniye Camii'nde vermiştir.

“Cibillîdir taharrî-i hakikat hırsı âdemde/ Onun mahsûlüdür meşhûd olan âsâr âlemde”
(Safahat-Âsım 2001: 137)

Safahat'ın *Âsım* isimli altıncı kitabında Hocazade, faziletleri çok olan milletimizin son “üç yüz yıl”da ilimle beraber yürüyemediğini; “nâfi sular” olarak nitelediği asrî ilmin “tez elden” memleketimize getirilmesi gerektiğini söyler. Çünkü hâl böyleyken Batı, atomu parçalamanın arefesindedir.⁴

Yarının ilmi nedir, halbuki? Gâyet müdhiş:

“Maddenin kudret-i zerriyyesi” uğraştığı iş.

O yaman kudrete hâkim olabilsem diyerek,

Sarf edip durmada birçok kafa binlerce emek.

Onu bir buldu mu, artık bu zemin: Başka zemin.

Çünkü bir damla kömürden edecekler te'min,

Öyle milyonla değil, nâ-mütenâhî kudret!..⁵ (Safahat-Âsım 2001: 424-425)

Bizler, edvâr-ı fazîletleri cidden parlak,

Bir büyük milletin evlâdıyız, oğlum, ancak,

O fazîlet son üç asrın yürüyen ilmiyle,

Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle,

Bünyevî kudreti günden güne meflûc olarak,

Bir düşüş düştü ki: Davransa da, sarsak sarsak.

Garb'in emriyle yatıp kalkmaya artık mahkum;

Çünkü hâkim yaşatan şevket-i fenden mahrûm.

Biz, evet, hasmımızın kudret-i irfânından,

Bî-nasîbiz de o yüzden bu şerefsiz hüsrân...⁶ (Safahat-Âsım 2001: 423)

Sâde Garb'in, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.

O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;

Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.

Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,

Hem için, hem getirin yurda o nâfi' suları.

Aynı menba'ları ihyâ için artık burada,

Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada. (Safahat-Âsım 2001: 424-425)

⁴ 1938 yılında Paris'teki Joliot-Curie, uranyumun nötronlarla bombardımanından üretilen maddelerin radyoaktif karakteristiklerinin çok daha hafif olan radyoaktif elementlerinki gibi olduğuna işaret ettiler. Meseleyi yeniden ele alan (Otto) Hahn ve (Lise) Meitner 1939'da lantan ve diğer orta atom ağırlığına sahip elementlerin uranyum bombardımanı ile üretildiğini buldular (Mason 2019: 519).

⁵ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

⁶ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

Sonunda Âsım'ı maddenin “kudret-i zerriyesi” yani atom ilmini öğrenmesi ve çalışmalar yapması için arkadaşlarıyla beraber Avrupa'ya (Berlin) gönderir.

“Nerdesin hey gidi Berlin?” diyerek yollanınız...⁷ (Safahat-Âsım 2001: 425-426)

Millet açken alenen içki içenleri tartaklaması, millet yakacak gaz yağı bulamazken kumarbazların sabaha kadar gaz yakıp israf etmelerini sindiremeyerek ellerinden gaz yağlarını alması, memleket zor durumdayken gülüp eğlenenleri, cümbüş yapanları dövmesi, sarhoşları nara attıkları için kovalaması, zulüm gören kadını kocasından ayırması (Safahat 2001: 414) bunlardan bazılarıdır. Hatta kız kardeşi Melek, babası Köse İmam'a Âsım'ın Babıali'yi basmayı planladığını bildirir. Âsım'ın bunlara kendince bazı cevapları olsa da babası Köse İmam kaba kuvvetle hiçbir şeyin çözülmeyeceğini, bu kuvveti ön planda tutanların aslında kazanmadıklarını anlatır. Bir milleti “sürü” olmaktan çıkararak unsurun kanun gücü ve maarif olduğunu söyler. Çünkü kanunlar, milletin asayışı ve düzeni için vazgeçilmezdir.

Bana anlat bakayım şimdi: Şu bîçâre ocak,

Zorbalar saltanatından ne zaman kurtulacak?

Hiç bu mantıkla, a dîvâne, hükûmet mi yürür?

Bir cemâ'at ki erenler işi yumrukla görür,

Kafa bitmiş demek artık, çekiver kuyruğunu!

Kuvvetin hakkı mıdır enselemek bulduğunu?

Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lazım, ne bunun;

Birinin pençesi ister yalınız: Kânûnun.

Ver bütün kudreti kânûna ki vahdet yürüsün...

Yoksa millet değil ancak dağınık bir sürüsün...⁸ (Safahat-Âsım 2001: 416)

Âsım'ın yaptığı iş bununla da kalmaz. Kız kardeşi Melek, babası Köse İmam'a büyük bir endişe ile Âsım'ın Babıali'yi basmayı planladığını bildirir. Köse İmam da yine

Lâkin, oğlum, görüyorsun: Kurulan perde yaman;

Hani baştan başa kan, dış yüzü kan, iç yüzü kan!

Bir damar patlamasın, sel götürür memleketi;

Yoksa göstermeye Rabbim o elîm âkıbeti...⁹ (Safahat-Âsım 2001: 417)

diyerek oğlunun yanlış yolda olduğunu ikaz eder.

Köse İmam, oğlu Âsım'a öğütler verirken söz, eğitim ve öğretime gelir. İdeal ve muhayyel bir kişi olan, imanının metanetliği ile tanınan, cesur, kuvvetli, rikkat ve irfan sahibi, zeki, sporcu, yardımsever, adil gibi vasıflarla tanıtılan Âsım üzerinden maarifin bütün kötülükleri yok ettiği ve milletin ihtiyacı olan şeyin temelde bu olduğu bilgisi verilir (Safahat 2001: 410-411). Mısırlı İslam düşünürü Muhammed Abduh (öl. 1905) ile kendisinden riyâziye (matematik), felsefe ve kelâm dersleri aldığı Cemâleddîn-i Efgânî (öl. 1897) arasındaki bir muhavereyi Köse İmam'ın ağzından anlatır. Efgânî, maarif konusundaki uzun bir süreci gerektirecek olan bu değişimin hızlı ve tehlikeli bir şekilde gerçekleştirilmesini isterken Abduh,

⁷ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

⁸ Âsım'ın bu bölümü Sebilürreşad'da yayımlanmamış, doğrudan Safahat'ın baskısına konmuştur.

⁹ Âsım'ın bu bölümü Sebilürreşad'da yayımlanmamış, doğrudan Safahat'ın baskısına konmuştur.

bunun zamana yayılarak, tedricen, okullar kurarak, öğretmenler yetiştirerek yapılması taraftarıdır. Mehmet Akif, Abduh'un ifadelerini doğru bularak eğitim ve öğretimin bir süreç işi olduğunu savunur.

*Mısır'ın en muhteşem üstâdı Muhammed Abdu,
Konuşurken neye dâirse Cemâleddin'le;
Der ki tilmîzine Afganlı: "Muhammed, dinle!
İnkılâb istiyorum, başka değil, hem çabucak.
Öne bizler düşüp İslâm'ı da kaldırmazsak,
Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme...
O berâhîni de artık yetişir dinletme!
Çünkü muhtâc-ı tezâhür değil isti'dâdın..."
"-Şüphe yok, hakk ı semûhîleri var Üstâd'ın...
Gidelim bir yere, hattâ şu bizim Sûdân'a;
Yeni bir medrese te'sîs edelim urbâna.
Daha üç beş de fazîletli mücâhid bulalım.
Nesli tehzîb ile, i'lâ ile meşgûl olalım.
Çıkarıp gönderelim, hâsılı, Şeyh'im, yer yer,
Oradan Âlem-i İslâm'a Cemâleddin'ler."
"-Bu, fakat, yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum...
Yirmi günlük işe bak sen!"
"-Kulunuz ma'zûrum."¹⁰ (Safahat-Âsım 2001: 422)*

Sonuç olarak Hocâzade de Abduh'un tavsiyelerinin doğru olduğunu şu mısralarla ifade eder:

*İnkılâb istiyorum ben de fakat Abdu gibi...
Yoksa, ellerde kör âlet efeler tertîbi,
Bâbiâlî'leri basmak, adam asmakla değil.
Çek bu işten bütün ihvânını, kendin de çekil.
Gzymeyin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,
Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya...¹¹ (Safahat-Âsım 2001: 422-423)
Çalışmak için ilk adım olan "istek"tir.
Hulâsa, hepsi çalışmak, yorulmak isteyecek.
Fakat çalışmak için önce şart olan: İstek.¹² (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 253)*

¹⁰ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

¹¹ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

¹² Yayınlanma tarihi: 2 Nisan 1914.

Bu istek, beraberinde ümitli olmayı da getirir. Çünkü başarıya ulaşmada bazı engeller karşımıza çıksa da bunları azim ile desteklemeli ve hiçbir zaman ümidi bırakmamalıdır.¹³ Çalışmak, öğrenmek isteyen insan, bu yolda karşılaştığı güçlüklerde geri adım atmamalı, bilakis azmini şiddetlendirmeli ve ümitsizliğe düşmemelidir.

Bazen iki üç haybet olur rehzen-i ümmîd

İnsân o zamân etmelidir azmini teşdîd...

Ye'sin sonu yoktur, ona bir kerre üşersen

*Hüsrâna düşersen, çıkamazsın ebediyyen!*¹⁴ (Safahat-Azim 2001: 59)

İnsan, iradesi ile hareket eden bir varlıktır. Tabii olarak “talep” ettiği şey ne ise sonuç da o yönde olacaktır.

Taleb nasılsa, tabî'i, netîce öyle çıkar,

*Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?*¹⁵ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 243)

Bir seyyah olan Abdürreşit İbrahim'in *Âlem-i İslâm*¹⁶ adındaki eserinden ilhamla vücuda getirilen *Safahat*'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünde*'de sırasıyla Rusya, Türkistan, Çin, Japonya ve Hindistan'daki Müslümanların durumu, bizzat oralara giderek müşahede eden Abdürreşit İbrahim'in ağzından anlatılır. Abdürreşit İbrahim, bu seyahat dönüşünde Bahr-i Ummân'da uykuya dalar ve rüyasında İstanbul'da yeni fabrikaların açıldığını, buralarda çeşit çeşit kumaşların dokunduğunu, şehrin imar edildiğini, matbaaların millete faydalı eserler bastığını ve sayısız okulun açılıp buralarda kadın-erkek herkesin okuduğunu görür.

Sayırsız mektep açılmış: Kadın, erkek okuyor;

İşliyor fabrikalar, yerli kumaşlar dokuyor.

Gece gündüz basıyor millete nâfi' âsâr;

Âdetâ matba'alar bir uyumaz hizmetkâr.

*Mülkü baştan başa i'mâr edecek şirketler...*¹⁷ (Safahat-Süleymâniye Kürsüsünde 2001: 165)

İnsanın çalıştıkça ve öğrendikçe ne kadar cahil olduğunu anlar. Dolayısıyla tahsil tebcil edilmeli, cehalet de yerilmelidir. İlim tahsili konusunda gösterilen küçük bir gayret bile “vicdanın zevki” ve “insanlığın manası”dır.

Diyorlar: "İ'tirâf-ı cehl iken tahsîlin encâmı,

Nedir beyhûde it'âb eylemek şehbâl-i ikdâmı?"

...

Hakîkî i'tiraf altında parlar zilli irfânın;

¹³ “Azim”, “gayret”, “çalışmak” gibi kavramlar *Safahat*'ın hemen tamamına yayılmış ve eserin temel kavramlarından biri ve başlı başına bir çalışma konusu hâline gelmiştir. Fakat burada konumuz gereği, bu kavramlardan sadece “maarif” ve “ilim” kavramlarını destekleyen noktalarından bahsedilmiştir.

¹⁴ Yayımlanma tarihi: 11 Ocak 1909.

¹⁵ Yayımlanma tarihi: 18 Aralık 1913.

¹⁶ Abdürreşid İbrahim, 2013.

¹⁷ Yayımlanma tarihi: 15 Şubat 1912.

*Budur insanlığın ma'nâsı, en son zevki vicdânın.*¹⁸ (Safahat-Hasbihâl 2001: 137-138)

Safahat'ın aynı ismi alan birinci kitabındaki *Meyhane* isimli manzumede varını yoğunu satıp kumara ve içkiye harcayan bir adamın eşi meyhaneye gelir. Kızı evlilik çağına gelmiştir; fakat babasının bu olumsuz tavırlarından dolayı kızı kimseyle evlenememektedir. Okumaya meyli olan oğlu da okuyamamaktadır. Okuma ve öğrenmenin bu karanlık tabloda tek kurtarıcı amil olarak görüldüğü, kadının oğlu için sarf ettiği şu cümlesinde anlatılmıştır:

*O bâri bir adam olsun da kalmasin câhil...*¹⁹ (Safahat-Meyhâne 2001: 32)

Zümer suresinin 9. ayeti²⁰ hatırlatılarak bilenlerle bilmeyenin arasındaki farkın karanlıkla aydınlık ve ölü ile yaşayan arasındaki kadar büyük olduğu belirtilir:

Fakat câhille âlim büsbütün nisbet kabûl etmez:

O bir kördür, bu lâkin doğru yoldan hiç udûl etmez.

Diyor Kur'an: "Bilenler, bilmeyenler bir değil. Heyhât

*Nasıl yeksân olur zulmetle nûr, ahyâ ile emvât!"*²¹ (Safahat-Hasbihâl 2001: 137)

Maarifin tabii olarak milletin kültürel yapısına ve geçmişine uygun olması gerektiği bir "ağaç" örneği üzerinden verilir ve bunun için yapılması gereken şey sadece "çalışmak"tır.

Bu muazzam ağacın gövdesi baştan aşağı;

Sayırsız kökleri, tekmil dalı, tekmil budağı;

Milletin sîne-i mâzîsine merbût, oradan

Uzanıp gelmededir... Öyle yaratmış Yaradan.

Bir cemâat ki: Nihâyet ona gelmez de iyi,

Ağacın hey'et-i mecmûası, yâhud çiçeği,

Tâ gider, sîne-i milletten urup hâke serer;

Milletin kendi olur işte o baltayla heder!

İnkişâf etmesi âtîde de pek zordur onun:

Çünkü meydanda kalan kütle yığınlarca odun!

Hastalanmışsa ağaç, gösteriniz bir bilene;

Bir de en çok köke baksın o bakan kimse yine.

Aşılarken de vurun kendine kendinden aşı

Şâyed isterseniz ağacın donanıp üstü, başı,

Benzesin taze çiçeklerle bezenmiş geline;

Geçmesin, dikkat edin, balta çocuklar eline!

İşte dert, işte devâ, bende ne var? Bir tebliğ...

Size âid sizi tahlîs edecek sa'y-i belîğ. (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 178)

¹⁸ Yayınlanma tarihi: 18 Mart 1909'dur fakat şiir 20 Eylül 1905'te yazılmıştır. Bk. *Sırâtülmüstakîm* C 2: 52.

¹⁹ Yayınlanma tarihi: 22 Ekim 1908.

²⁰ "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!"

²¹ Yayınlanma tarihi: 18 Mart 1909'dur fakat şiir 20 Eylül 1905'te yazılmıştır. Bk. *Sırâtülmüstakîm* C 2: 52.

Bu çerçevede Japonların maarif konusundaki gayretlerine değinilir. Maarifin bir milletin yükselişinde ortaya koyacağı tezahürlerin başında milli bilinç gelmektedir. Maarif, milletin geçmişten getirdiği kültürel yapı ile bütünleştiği zaman anlam bulacaktır. Mehmet Akif bu duruma “mâhiyet-i rûhiyye” demektedir.

İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?

Nedir esbâb-ı terakkîsi? Yakından görmek.

Bu uzun boylu mesaî, bu uzun boylu sefer,

Bir kanâat verecekmiş bana dünyâda meğer.

O kanâat da şudur:

Sırr-ı terakkînizi siz,

Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.

Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;

Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.

...

İyi hâtırda tutun ettiğim ihtârı demin:

Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,

Kendi “mâhiyyet-i rûhiyye” niz olsun kılavuz.

Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz. (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 178)

İlim ve fenle uğraşanların sayısı azdır. Olanlar da var olan bilgileri tekrarlamaktadır. Dolayısıyla ilmin insan ve toplum hayatına faydalı olabilmesi için ona gereken itibarı vermek gereklidir. İlmin yayılması için kendisine rahat bir zemin bulması gerekir.

Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün?

Çünkü, efkâr-ı umûmiyye aleyhinde bütün;

Çünkü yerleşmek için gezdiği yerlerde, fînûn,

Önce gâyetle büyük hürmet arar, sonra sükûn,

Asr-ı hâzırda geçen fenlere sâhip denecek,

Bir adam var mı yetişmiş içinizden, bir tek?

Mütefennin tanınan üç kişinin kıymeti de,

Münhasır anlamadan, dinlemeden taklîde.

Kim mesaîsini bir gâyeye vardır, hani?

Gösterin pâye-i tahkîke teâlî edeni?²² (Safahat-Süleymâniye Kürsüsünde 2001: 174)

Rü'esâ-yı rûhâniyye kendilerinde bitmez tükenmez bir ilim, tenâhî bilmez bir hazîne-i irfân bulunduğuna kâni oldukları için bunun hâricinde ne varsa “hak ve hakîkatten hâricdir, kabul eden de zındıktır” hükmünü vererek mahkûmu tasavvuru akıllara dehşet verecek, en metânetli yürekleri dehşetlere düşürecek bir yığın işkenceler altında öldürürlerdi. Bu sûretle ilmin terakkîsine çalışmış

²² Yayınlanma tarihi: 15 Ağustos 1912.

olmak töhmetiyle birçok hükemâyı mahvettiler. İlmin tarihini tettebbu' edenler büyük büyük ibretler görürler. İşte bu gibi vesâil-i cebr ü şiddet sâyesinde ilme karşı olan temâyül durdu²³ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 5: 398-399)

Safahat'ın birçok manzumesinde “mazi” kavramı ile dönemin okuma ve yazma ameliyesi ve bunun getirileri kıyaslanır. Okur-yazarlıktan istenen verimin alınamaması herkesin üzerine bir “kâbûs” gibi çökmüş ve mazinin ironik olarak “azaplı bir gece” olarak görülmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum, ümitsizlik ve bedbinlikle birlikte içinden çıkılması zor bir hâl alır.

“Okur yazar” denilen eski baş belâsından,
Olunca ümmet-i merhûme büsbütün me'yûs;
Mühît-i fikrine çullandı kanlı bir kâbûs.
Çekilse: Arkada mâzî denen leyâl-i azâb;
Atılsa: Önde bir âtî ki dalga dalga serâb!
Ne gökte yıldıza benzer ufak bir aydınlık;
Ne yerde göz kadar olsun ışıldayan bir ışık,
Adem bulutları döktükçe gölge tûfânı,
Kefenli gezmede mevtin hayâl-i üryânı!
Bağurmak istedi, lâkin duyulmuyordu sesi.
Bunaldı... Çünkü tıkanmıştı büsbütün nefesi.²⁴ (*Safahat-Hâtıralar* 2001: 320)

Dikkat edildiğinde “ecrâm” denilen cansız gök cisimlerinin bile insana örnek teşkil ettiği görülür. Çünkü onlar hiç durmamakta, yaradılışları gereği sürekli çalışmaktadırlar. İşte Mehmet Akif'in “âilât-ı semâviyye” dediği uzayı ve bu mükemmel dengeyi anlamak ve onu keşfetmek yine ancak ilimle olacaktır.

Bu mevkibin, gece gündüz koşan bu kâfilenin
Mürettebâtı, birer saltanatlı âilenin
Reîs-i dâimidir; vâkıâ bu âileler
Görünmüyor bütün eb'adı yoklasak yer yer;
Fakat delâlet-i nûruyle gezeniz ilmin,
Vücûdu anlaşılır her adımda bin necmin.²⁵ (*Safahat-Fâtih Kürsüsünde* 2001: 231)

İlmî anlamda büyük emekler harcanmalıdır. “Velev pek az kişi” bile olsa bundan istifade ettiğinde harcanan hiçbir emek boşa gitmemiş olacaktır. *Âsım* isimli kitapta şu bilgiler verilir: Heyet-i İrşâdiye²⁶ toplanır ve köylere gönderilmek üzere zirai kitapların basılması görüşü tartışılır. Heyettekiler ve özellikle Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), ilkin bu

²³ Yayımlanma tarihi: 2 Mart 1911.

²⁴ Bu şiir, *Sebîlürreşâd*'da 5 Eylül 1918'de yayımlanmıştır fakat daha önce *Hâtıralar* isimli kitapta yer aldığından şiirin yayın tarihini Eylül-Ekim 1917 olarak vermek gerekir.

²⁵ Yayımlanma tarihi: 16 Ekim 1913.

²⁶ Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinden olan Heyet-i İrşâdiyye (Heyet-i Tenvîriyye), cemiyetin en önemli koludur. Çoğunluğu Mehmet Akif Ersoy, Recaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Rasim, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit Yalçın, Süleyman Nazif, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura gibi ediplerden oluşan heyet, ülke çapında millî birlik ve beraberlik için irşatlar yapma kararı alır.

görüğe köydekilerin okumayacağı, basılan kitapların “heder” olacağı düşüncesiyle karşı çıkar. Ardından sözü alan Hüseyin Kazım Kadri (1870-1934)²⁷, tabiattan örnekler göstererek saçılan milyonlarca tohumun sadece bir kısmının toprakta bittiğini, tabiatın “zarar” veya “kâr” aramadığını ve dolayısıyla bunun boş yere olmayacağını, az da olsa okuyup bundan istifade edecek kişilerin olacağını söyleyerek asıl gayesinin “nesli kurtarmak” olduğunu belirtir.

– Söz aldı, başladı Kâzım:

– “Efendiler, beyler,

Şu bahsi geçmiş eserler nedir? Zirâidir.

Müdâfa ’âtımı öyleyse pek tabî ’idir,

Alıp da nakledivermek bütün tabîatten,

Bütün tabiate hâkim şu ’ün-i kudretten,

Bilirsiniz ki: Hudâyî biten en ince nebat,

Döker de her sene milyonla canlı tohm-ı hayat,

Göçerse öyle göçer hilkatın bahârından.

Yabâni hardala mümkün mü olmamak hayran?

Ya bir papatyaya kâbil mi etmemek hürmet?

Ne vergi vermededirler? Çiçek başından, evet,

Zemînin aldığı tohumun yekûnu: Milyarlar!

Demek, tabîati icbâr eden avâmil var,

Bu ihtişâma, bu vâsi’, bu müdhiş isrâfa;

O, iktisâdı bırakmazdı yoksa bir tarafa.

İşin hakîkati: Hilkat ne kâr arar, ne zarar;

Bekâ-yı nesle bakar hep, bekâ-yı nesli sorar.

Neden mi? Çünkü hayâtın yegâne gâyesidir;

O gâye olmasa dünyâ bir âhiret kesilir.

Saçıp savurmada fıtrat bütün hazâinini,

Merâmı gâyesinin böylelikle te’minî.

Ya önceden biliyor, binde kim bilir ne kadar

Ziyâna uğrayacak sonradan bu milyarlar?

Kolay değil, kimi intâş için zemin bulamaz;

Zemin bulur kimi, lâkin nedense doğrulamaz.

Bu çiğnenir, onu kurt yer, öbür zavallıyı kuş;

Bakarsınız: Çoğu bitmiş sonunda, mahvolmuş,

²⁷ *Türk Lügati* isimli karşılaştırmalı Türkçe sözlüğün sahibi olan Hüseyin Kazım Kadri, ziraat ile ilgilenmiş ve bu alanda yayımlar yapmıştır. Tevfik Paşa (1845-1936) kabinesinde Ticaret ve Ziraat Bakanlığı görevinde de bulunmuştur.

*Sebât edip de, fakat kurtulan tohum pek azı.
Demek, saçarken eteklerle saçmadan garazı,
Şu çimlenen bir avuç tohumu devşirip, ancak,
Bekâ-yı nesle varan gâyesinde kullanmak.
Demek, tabîat edermiş zaman zaman isrâf...
Hayır, tabîate müsrif demek bilâ-insâf,
Hatâ değil de nedir? Çünkü hayr için veriyor.
Efendiler, bize fitrat nümüne gösteriyor,
Diyor ki: Gâyeniz uğrunda bezledin emeği;
Düşünmeyin hele hiçbir zaman esirgemeyi.
Efendiler, bu eserler de şimdi bastırılır,
Biner biner saçılır yurda, çünkü lâzımdır.
Buyurdular ki: Fakat bastırıp dağıttık mı,
Ziyân olup gidecek, hem büyükçe bir kısmı.
Efendiler, bilirim ben de, çok bu işte ziyân;
Şu var ki: Savrulan efkârı toplayıp okuyan,
Velev pek az kişi olsun zuhûr eder mutlak.*

*Bizim de gâyemiz ancak o nesli kurtarmak.*²⁸ (Safahat-Âsım 2001: 389-391)

Muhaverenin sonunda Recaizade, “hakka ser-fürû lâzım” (Safahat-Âsım 2001: 391) diyerek Hüseyin Kazım Kadri’yi tebrik etmiştir.

Bedenin gıdası nasıl yiyeceklerse aklın gıdası da ilimdir.

Bedene göre gıda ne ise kuvve-i akliyyeye göre ilim odur. Beden nasıl yerden yetişen birçok mevâddi temsil ederek nemâ buluyorsa, kuvve-i akliyye de öylece hâricden aldığı birtakım ma’lûmâtı, birtakım ilmî nazariyâtı temsil sâyesinde büyüyor, yükseliyor²⁹ (Sırâtümüstakîm Mecmuası C 5: 398).

İlim ve maarif belirli bir coğrafya veya kesme ait değildir. Kendisinden istifade etmek isteyen herkese kucak açar. İlim ve fen, hangi kaynaktan, milletten, coğrafyadan, inançtan gelirse gelsin alınmalıdır.

Müslümanlık ilmi ne bir memlekete ne de bir millete hasretmemiştir. Belki nevâdir-i irfân u ma’rifeti hangi iklimde, hangi ümmette bulursak almak için bize emretmiştir... Binâenaleyh hiçbir Müslüman için bir hikmeti, mahzâ i’tikâdca kendisine münâfi olan bir menba’dan sudûr etmiş olmasına bakarak kabul etmemek asla câiz olamaz. Belki o hikmetin hikmet olması, şân-ı insâniyyeti i’lâya yaraması derhal telakkîsini îcab eden en başlı bir sebeptir. Kur’ân’ı kemâl-i tedebbürle tilâvet edecek olursan insanı ilme karşı gafletten, beyyinât-ı hikmete karşı iğmâz-ı ayndan men’ eden birçok âyetler görürsün³⁰ (Sırâtümüstakîm Mecmuası C 5: 399).

Alınız ilmini Garb’ın, alınız san’atini;

Veriniz hem de mesaînize son sür’atini.

²⁸ Âsım’ın bu bölümü Sebilürreşad’da yayımlanmamış, doğrudan Safahat’ın baskısına konmuştur.

²⁹ Yayımlanma tarihi: 2 Mart 1911.

³⁰ Yayımlanma tarihi: 2 Mart 1911.

Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız, (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001:
178)

Bakın mücâhid olan Garb'a şimdi bir kerre:

Havâyâ hükmediyor kânî olmuyor da yere.

Dönün de âtil olan Şark'ı seyredin: Ne geri!

Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!

Nedir şu bir sürü fenler, nedir nu san'atler?

Nedir bu ilme tecellî eden hakikatler?³¹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 239)

Süleymaniye Kürsüsünde'de Abdürreşit İbrahim'in ilk seyahati olan Rusya'daki intibaları aktarılır. Burada maarifin yayılması için ilk iş olarak matbaa kurulur ve faydalı eserler basılır. Başlangıçta para sıkıntısı çekilse de zamanla bağışlarla bu engel de aşılır. "Altı ay" gibi kısa bir sürede matbaa "umulmayacak" derecede geniş bir çevreye hitap etmeye başlar. Dergiler basılır, okullar açılır. Böylece okuyup yazanların sayısı git gide artmış olur. Dolayısıyla yapılan ilk iş, ilmin ve maarifin yayılmasını sağlamaya çalışmak olmuştur.

Evvelâ gizlice bir matba'a te'sîs ettim;

Beş on öksüz bularak basmacılık öğrettim

Kalemim çokça pürüzlüydü, fakat câresi ne?

Sonra, bilmem kimin üslûbu avâmın nesine!

Dilimin döndüğü şiveyle bütün gün yazdım;

Okuyanlar o kadar çoktu ki, hiç ummazdım.

Usta âsârını verdikçe çocuklar bastı;

Altı ay geçti, bizim matba'anın çıktı adı.

Göğsü îmanlı beş on tâne fedâi gelerek,

Dediler: "Sen ne basarsan, onu tevzî' edecek

Vâsitan işte biziz, korkulacak şey yoktur...

Para lâzımsa da bildir ki verenler bulunur."

Bir cerîdeyle hemen başlayıverdim va'za.

Zâten en başlıca yol, halkı budur îkâza.

Medeniyyetteki insanlar için matbûât ,

Şimdi kürsîlerin en yükseği, lâkin, heyhât,

Sizde hiç böyle değil, belki tamâmen aksi:

En fenâ bir cereyan gösteriyor en iyisi.

Müslüman unsuru az çok uyanıktır orada;

Biz de ancak bunu tezyîd ediyorduk arada.

³¹ Yayınlanma tarihi: 20 Kasım 1913.

*Parasızlıktı bidâyette işin korkulusu;
Ağniyâ altını bezletti etekler dolusu...
Açtık oldukça güzel medreseler, mektepler;
Okuyup yazmayı ta'mîme çalıştık yer yer,
Tatar'ın yüzde bugün altmışı hakkıyla okur;
Rusların halbuki nisbetleri gâyet dündür.³² (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001:
155-156)*

Mehmet Akif de tahsilini Köse İmam'ın ifadesiyle “ömrünün elli senesini ilme vakfetmiş” (Safahat 2001: 341) olan babası İpekli Tâhir Efendi'den görmüştür.³³ Dolayısıyla maarifin erken yaşlarda kazanılması konusundaki ısrarını kendi hayatında görmekteyiz. Mısraları arasında bu durumu teyit edici hatıralar vardır. “Sekiz yaşlarında” iken babası ile Fatih Camii'ne gidip oradaki unutamadığı tabloyu aksettirir. Tasvir ile güçlendirilmiş bu mısralarda babasının elinden tutup cami içerisinde tecrübe ettiği ortam, onun için unutulmazdır:

*Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: “Bu gece,
Sizinle câmie gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun!”
Deyip alırdı berâber benimle kardeşimi.
Namaza durdu mu, hâliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,
Ne âşıkâne koşardım hasırlar üstünde!
Hayâl otuz sene evvelki hâli pişimden
Geçirdi, başladım artık yanımda görmeye ben:
Beyaz sarıklı, temiz, yaşça elli beş ancak;
Vücûdu zinde, fakat saç, sakal ziyâdece ak;
Mehîb yüzlü bir âdem: Kılar edeble namaz;
Yanında bir küçücük kızcağızla pek yaramaz.
Yeşil sarıklı bir oğlan ki, başta püskül yok.
İmâmesinde fesin bağlı sâde bir boncuk!
Sarık hemen bozulur, sonra şöyle bir dolanır;*

³² Yayımlanma tarihi: 11 Ocak 1912.

³³ Süleyman Nazîf de Mehmet Akif'in ilk tahsilini babası İpekli Tahir Efendi'den aldığını şu cümlelerle teyit etmektedir: “Mehmed Âkif Bey, lisân-ı Arab'la medreselerimizde tahsili mu'tâd olan ulûmu merhûm pederinden ve pederinin irtihâlini müteâkip diğer ulemâ-yı muktedirlerden mükemmelen okudu” (Süleyman Nazîf, 2015: 18). “İpekli müderris Mehmed Tâhir Efendi'nin salâbet-i dîniyye sâhibi, ilmiyle âmil ve amelinde muhlis bir zât olmakla beraber, asrın icâbâtını hakkıyla idrâk etmiş bir hoca efendi bulunduğu da ez-cümle mahdûmuna verdiği terbiyeden müstebân oluyor. Mehmed Âkif mâhiyetinde büyük bir şairi ancak böyle bir baba cihâna getirebilir. Acem lisânlarıyla ulûm-ı İslâmiyyeyi esaslı sûrette ta'lîm ettirdiği hayru'l-halefine bir taraftan da İstanbul Mülkiye İdâdîsi'nde derece-i tâliyye tahsilini göstertiyor” (Süleyman Nazîf, 2015: 20).

*Biraz geçer, yine râyet misâli dalgalanır!
Koşar koşar duramaz.... Âkıbet denir “âmin”
Namaz biter. O zaman kalkarak o pîr-i güzîn,
Alır çocukları, oğlan fener çeker önde.
Gelir düşer eve yorgun, dalar pek âsûde
Derin bir uykuya...³⁴ (Safahat-Fâtih Câmii 2001: 5)*

Âmin Alayı isimli manzumesinde Osmanlılar döneminde okula yeni başlayan çocuklar için düzenlenen bir çeşit tören olan ve maarifi yayacak olan çocukların bir milletin geleceğine ne kadar büyük etkide bulunacağını simgesi olan, halk arasında “âmin alayı” olarak bilinen ve en önemlisi pedagojik bir değer taşıması bakımından öğrencilerde okuma arzusu uyandıran bed’-i besmele cemiyetindeki³⁵ çocukların durumu veciz bir şekilde dile getirilir:

*En önde, rahlesi âgûş-i ihtirâmında,
Ağır ağır yürüyen bir dokuz yaşında melek;
Beş on adım geriden, pîş-i ihtişâmında,
Şafak ziyâları hattâ ufûl edip gidecek
Kadar lâtîf, iki ma’sûmu bir açık payton
Vakâr u nâz ile çekmekte; arkasında bunun,
Küçük adımlı yaman bir tabur ki hayli uzun!
O ruhtan daha sâfi olan yüreklerden,
Zaman zaman bir ilâhî terâne yükseliyor;
Bu cûş-i safvetin aksiyle tâ meleklerden
Zemîne doğru bir “âmin!” sadâsıdır geliyor.
Muhîti her birinin bir sabâh-ı nûrânûr,
Bütün bu kâfile efrâdı, pür-sürûd-i sürûr,
Yarıp önünde duran halkı muttasıl gidiyor!..³⁶ (Safahat-Âmin Alayı 2001: 134)*

Nazariyatın Tek Başına Yetmemesi

“Ulûm-ı hâzıradan beklenen menâfi’idir.

Demek, birincisi ilmin: Hayâta nâfi’idir.”

(Safahat-Hâtıralar 2001: 319)

Mehmet Akif, öğrenilen bilgilerin hayata tatbik edilmemesini maarifin tam olarak anlaşılmasına bağlar. Hayata atılan gençlerimiz, tecrübe edinmeden, “hayatı okumadan” tahsil görmeye çalışmaktadır. Oysa öğrendiklerini, geçmişin ortaya koyduğu tecrübeler ile doğru bir biçimde birleştirip bilgilerini fikir hâline getirerek faaliyet sahasına dâhil edilmesi

³⁴ Yayımlanma tarihi: 27 Ağustos 1908.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Öcal, 1991.

³⁶ Yayımlanma tarihi: 10 Aralık 1908.

elzemdir. Ona göre “avâm kısmı hiç okumuyor, yazmıyor. Okuyup yazanlar ise ne dünyaya ne ahirete yarar bir yığın nazariyat ile uğraşıyorlar”³⁷ (Doğrul, 1944: 139).

Nazariyyâta boğulmakla geçen ömre yazık;

*Amelî kıymetidir kıymeti ilmin artık.*³⁸ (Safahat-Süleymâniye Kürsüsünde 2001: 174)

*Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme...*³⁹ (Safahat-Âsım 2001: 422)

İlim ve maarif, yiyip içilerek bitirilen bir şekle, yani sadece bilgi ambarını -o da yanlış bir biçimde- doldurmak şeklinde algılanmamalıdır. İlim, yapısındaki insanı inşa eden özelliği münasebetiyle cehaleti ortadan kaldırmakla yetinmez, beraberinde güzel ahlakı da getirir. Yayımcı ve yazar Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığıraçan) (1880-1963) *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz* isimli kitabında, Mehmet Akif'in yukarıdaki mısralarını destekler nitelikte Japon imparatoru Mutsuhito (1867-1912)'nin söylediği şu sözlere yer verir:

“Cehalet, insana yakışır âlimliği tahrip eden her türlü fenalıkların kaynağı olduğundan hayatla ilgili koşulların ıslahı ve insanlığın manen ve maddeten mükemmel bir mevkiye yükselmesi için herkesin ilim ve sanat tahsil etmesi lüzumludur. Bir insan, bu dünyada refah ve saadete ermek için bilgi olgunluğu ve ahlak güzellikleri ile şahsını ve niteliklerini süslemeye mecburdur. Tahsil ve terbiye sayesinde insanlar, servet kazanma ve zengin olmak, şerefli mesleklere girmek, kısacası insanların bilgisini genişletme sebebi olacak hizmette bulunmak sebep ve vesilelerini öğrenirler” (Dosay Gökdoğan, 2000: 5-6).

Ona göre uygulama sahasına konmayan nazariyat, gerçeği görmeye manidir. Bilgiler, “hayatı anlamak/görmek” adına hayata dönük olmalı/umumun istifade etmesi sağlanmalı/kullanım alanı geniş olmalıdır. Şuur çerçevesinde bilmek/öğrenmek, ardından da bunları insanların istifadesine sunmalıdır:

Eşikten atlamak isterseler hayâta yarın,

Beşikte duyduğu sesler gelir, bu yavruların.

Dokur ufukları üstünde bir serâb-ı kesîf,

Ki yırtarak çıkabilmek ümîdi hayli za'îf?

Geçer şebâbımızın en güzîde eyyâmı

Hayâtı anlayarak atmadan bu evhâmı!

Hayâtı anlamıyor... Çünkü görmüyor, okuyor;

Zavallı kırkına gelmiş de ağzı süt kokuyor!

Okutma: Bitti; okut: Serserî-i şî'r ü hayâl!

Okutmasan da okutsan da aynı istikbâl!

Hesâb edilse: Cehâlet kadar çıkar mühlik,

Ma'ârif oldu mu bir yerde sâde müstehlik.

Ulûm-ı hâzıradan beklenen menâfi'idir.

Demek, birincisi ilmin: Hayâta nâfi'idir.

³⁷ Bu mevize, 20 Şubat 1913'te Süleymaniye Camii'nde verilmiştir.

³⁸ Yayımlanma tarihi: 15 Ağustos 1912.

³⁹ Yayımlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

O hâlde bizdekiler sadra hiç değil şâfi.

Fünûn-ı müsbeteden istifâdemiz menfî⁴⁰ (Safahat-Hâtıralar 2001: 318-319)

Mehmet Kaplan da Mehmet Akif'in bu yönüne dikkat çeker:

Akif'i ilim sahasında ilgilendiren de 'nazariyat' değil 'tatbikat', insanların işine yarayan faydalı bilgilerdir (Kaplan, 2014: 172).

Öğrencilere nazari/teorik bilgiler yanında bunları kullanabilecekleri uygulamaların da gösterilmesi gerektiği konusunu dil öğretimi üzerinden de verir. Hedef dilin kelimelerini çekimleriyle birlikte vermek; nazari bilgileri sınırlı tutmak; temrinleri/alıştırmaları artırmak; kelimelerin etimolojisi hakkında kısa bilgiler verdikten sonra bu kelimelerle önce ikişer ikişer kelimelerden müteşekkil cümleler kurmak ve sonra bu cümleleri tedricen uzatmak; ardından yavaş yavaş öğrenciyi basit bir şiir ve hatta kısa bir hikâyecik yazabilecek seviyeye getirmek ve en önemlisi bunları zevkle yapmak, Mehmet Akif'in dil öğretimi konusunda pratiği (amelî) merkeze alarak yazılacak bir ders kitabının nasıl hazırlanması gerektiği konusundaki teklifidir:

Lâkin bizim en büyük kusurumuz her işte olduğu gibi lisân husûsunda da nazariyyât ile fazla dakâik ile uğraşmamız, tatbikâta hiç ehemmiyet vermemekliğimizdir. Meselâ çocuklara senelerce aksâm-ı seb'a skalası yaptırırız da bir mu'tel kelimeyi sıra ile tasrîf ettirmeyiz. Hattâ i'lâlin gavâmızını bildiğimiz hâlde belki kendimiz bile mu'tel fiili tereddütsüzce çekemeyiz! Fıkr-i âcizâneme kalırsa mekteplerde okutulacak sarf ve nahv-i Arabî yüz sayfayı geçmemeli, en esâslı kavâid öğretilmelidir. Alt tarafı yalnız tatbikât olmalıdır. İkişer kelime cümlelerden başlanılarak ibâreler bulunmalı yahud tertib edilmeli. Bunların elfâzı üzerinde kavâid-i sarfiyye tatbik olunduktan sonra tahlil-i nahviler yaptırılmalı, tercüme ettirilmeli. Gide gide bu cümleler büyütülmeli. İş hafif ibâreli şiirlere kadar vardırılabilmeli. Çocuklar için Arapça yazılmış bir hikmet-i mensûreyi yahud bir şi'r-i ahlâkîyi anlamak ne büyük zevktir! Çocuk bir kere bu zevkten nasib almaya başladı mı, artık onun âtisi emindir. Çünkü Türkçe okuyacağı âsâr kendisine bir taraftan nâ-mütenâhî Arabî kelimeler öğreteceği için sermâyesi ale'd-devam artacak; sizin için hafif hafif hikâyeler tercüme ettirmek imkânı bile hâsıl olacaktır...⁴¹ (*Sirâtmüstakîm Mecmuası C 4: 304*)

Bu tavsiyenin dil öğretimi konusunda önemli bir adım olacağını ve gerçekleştirilmesinin ancak tedricen mümkün olduğunu düşünür:⁴²

Benim tavsiye etmek küstahlığımda bulunduğum bu usûl o kadar yeni bir şey değilse de büyük bir hatve-i terakkî olacağına şüphe edilmemelidir. Lisân için bundan çok daha amelî, çok daha kolay usûller varsa da ukalâdan birinin dediği gibi: "Ta'yîn ettiğimiz gâyete koşa koşa gitmeye kalkışırsak tabîî bir hareket etmiş olmayız." Yavaş yavaş gidelim, fakat elbirliğiyle gidelim, hem mütemâdiyen gidelim. Beş on adım koştuktan sonra yorgun düşecek değil miyiz? Elbette tabîî bir yürüyüş daha emindir⁴³ (*Sirâtmüstakîm Mecmuası C 4: 305*).

⁴⁰ Bu manzume, *Sebîlürreşâd*'da 1 Ağustos 1918'de yayımlanmıştır fakat daha önce derginin kapalı olduğu dönemde *Hâtıralar*'da yer aldığı için bu manzumenin ilk yayın tarihi Eylül-Ekim 1917'dir.

⁴¹ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

⁴² Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığırçan) (1880-1963), dil öğretiminin nazari olmaktan çok, pratik olarak uygulanması gerektiğini, öğretmenin rolüne vurgu yaparak şu sözleriyle anlatır: "Geçenlerde Ankara Öğretmen Okulu'nda tesadüfen öğrencilerin Arapça ve Farsça derslerini görmüştüm. Bu iki ders okulun muhterem müdürü tarafından okutuluyordu. Tahta başına geçen öğrenci, öğretmenin o lisanlarda anlattığını yazıyor, sonra tercüme ve tahlil ediyordu. Sınıfta anlatma ve konuşma, soru ve cevap hep bu lisanla oluyordu. Yüksek bir Berlitz usulü izleniyordu. Kendimi bir Arap veya bir İran mektebinde zannediyordum. Bu iki lisan, o muktadir öğretmenin himmetleriyle ne kadar sadeleşmiş görünüyordu. Öğrenciler genellikle lisanı anlıyor, yazıyor, konuşabiliyordu. İşte bu büyük bir başarıydı. Lisanlar bu şekilde öğretilirse, diğer ilim ve fenler de hep böyle amelî bir usule tâbi tutulursa o zaman maksada ulaşılır fakat bu yolda öğretim usulü ancak hocanın büyük bir iktidara sahip olmasıyla mümkündür" (Dosay Gökdoğan, 2000: 37-38).

⁴³ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

“Öğretmen”in Önemi ve Özellikleri

“ ‘Muallimim’ diyen olmak gerektir îmanlı;
Edebli, sonra liyâkatli, sonra vicdanlı.”
(*Safahat-Fâtih Kürsüsünde* 2001: 259)

Öğretmenin bir milletin en çok muhtaç olduğu insan olduğunda şüphe yoktur. Maarifin temel unsurudur ve onu yayar. Bir milleti hemen her anlamda yükseltir. *Safahat*’ın altıncı kitabı olan *Âsım*’da Köse İmam (Ali Şevki Bey) ile Hocasâde (Mehmet Akif) arasında geçen muhaverelerin birinde, önce Köse İmam’ın ağzından öğretmenin millet için ne kadar büyük bir nimet ve talih olduğu ardından da Mestanlı Dayı ismindeki karakterin ağzından bir öğretmende bulunmaması gereken özellikler verilerek model bir öğretime tahkiye yoluyla işaret edilir. Köse İmam, bir şehrin nahiyesinde gördüğü manzarayı nakleder. Bu nahiyenin önde gelenleri üç gündür okulları kapatmış ve oradaki öğretmenleri kovmuştur. Köse İmam’a kendilerine vaaz etmesini istediklerinde İmam da ilmin, okumanın ve öğretmenin değerini *Kur’ân-ı Kerîm*’den ve hadislerden delillerle anlatır. Oraya bin bir zorlukla gelen ve bir “nimet” olarak gösterilen öğretmenlerin oradakiler tarafından istenmemesi Köse İmam’ı sınırlendirir ve bu sebepten oradakilerin eğitim ve öğretimden mahrum kalarak büyük “felaketler” yaşayacaklarını belirtir. Hoca hakkının ödenemeyeceği bildirilir. Öğretmen, uzak diyarlardan bilgiyi alıp getirdiği, ilim adına büyük sıkıntılar çektiği için mümtaz bir yerdedir ve bir millet için “talih”tir.

Hiç muallim kovulur muymuş, ayol, söyleyiniz?

O sizin devletiniz, ni’metiniz, her şeyiniz.

Hoca hakkıyla beraber gelecek hak var mı?

Sizi mîzâna çekerken bunu sormazlar mı?

...

Hiç düşünmek de mi yoktur, be adamlar, bu ne iş?

En büyük tâli’i Mevlâ size ihsân etmiş,

Hem de ta olduğunuz mevkie göndermişken;

Teptiniz kendi gelen ni’meti sersemlikten!

Çok zaman geçmeyecektir ki bu nankörlüğünüz,

Ne felâketlere meydan verecektir görünüz!

Köylerin yüzde bugün sekseni, hatta, hocasız;

Siz de onlar gibi câhil kalarak anlayınız!

Bir hatâ oldu, deyip şimdi peşîmansınız a...

*Ne çıkar? Gitti giden, kıydınız evlâdınıza...⁴⁴ (*Safahat-Âsım* 2001: 371-372)*

Bu sırada nahiyenin önde gelenlerinden olan Mestanlı Dayı söz alır ve köyelerine gelen öğretmenin yerilecek yönlerini vererek “öğretmen” sıfatının içinin nasıl doldurulması gerektiğini anlatır. Buna göre öğretmen, kişisel bakımını yapan, düzenli, güzel huylu, sosyal ilişkileri sağlam, çevresine karşı ilgili, selâm alıp veren bir insandır.

⁴⁴ *Âsım*’ın bu bölümü Sebilürreşad’da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*’ın baskısına konmuştur.

*Yelde izler bırakır gezdi mi bir çiş kokusu;
Ebenin teknesi, ömründe pisin gördüğü su!
Kaynayıp çifte kazan, aksa da çamçak çamçak,
Bunu bilmem ki yarın hangi imam paklayacak?
Huyu dersin, bir adamcıl ki sokulmaz adama...
Bâri bir parça alıssaydı ya son son, arama!
Yola gelmez şehirin soysuzu, yoktur kolayı.
Yanılp hoşbeş eden oldu mu, tınmaz da ayı,
Bir bakar insana yan yan ki, yuz⁴⁵ olmuş manda,
Canı yandıkça, döner öyle bakar nalbanda.
Bir selâm ver be herif! Ağzın aşınmaz ya... Hayır,
Ne bilir vermeyi hayvan, ne de sen versen alır.
Yağlı yer, çeşmeye gitmez; su döker, el yıkamaz;
Hele tırnakları bir kazma ki insan bakamaz.
Kafa orman gibi, lâkin, o bıyık hep budanır;
Ne ayıptır desen anlar, ne tükürsen utanır.
Tertemiz yerlere kipkirli foitinlerle dalar;
Kaldırımdan daha berbâd olur artık odalar;
Örtü, minder bulanır hepsi, bakarsın, çamura...⁴⁶ (Safahat-Âsım 2001: 373-374)*

Köse İmam, bir yere atanan “şımarık” bir valinin hocalara karşı söylediği mantıksız cümlelerini aktardıktan sonra orada oturanlardan birinin hocaların bir milletin önemli ihtiyaçlarını karşıladığı konusundaki sözlerini verir. Öğretmen, müftü, imam, vaiz, hâkim vb. toplumun tüm kademelerinde görev yapan yöneticileri yetiştiren kişidir.

*Sonra, biçâre medâris o kadar sâhibsiz
O kadar baştan atılmış da o hâliyle yine,
Düşüyor, kalkıyor amma gidiyor hizmetine.
Halkın irşâdı midir maksad-ı te'sîsi? Tamam:
Şehre müftî veriyor, minbere, mihrâba imam,
Hutabânız oradandır, oradan vâiziniz;
Oradandır hocanız, kayyiminiz, hâfızınız.
Adli tevzî' edecek hâkime fikh öğretin o;
Hele köy köy dolaşıp köylüyü insân eden o.⁴⁷ (Safahat-Âsım 2001: 369)*

⁴⁵ Uyuz

⁴⁶ Âsım'ın bu bölümü *Sebilürreşad*'da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*'ın baskısına konmuştur.

⁴⁷ Yayımlanma tarihi: 3 Ağustos 1922.

Öğretmen, halka doğru yolu gösteren, ilmi köylere kadar götüren, halkı yansıtan, özü sözü bir olan kimse olmalıdır.

Halkı irşâd edecek var mı ya sizden başka?

Onu insan bile saymaz, mütefekkir tabaka!

Köylüden milletin evlâdı kaçarken yan yan,

Sizdiniz köydeki unsurla berâber yaşayan.

Rûhunuz halkımızın, köylümüzün rûhuna denk;

Sözünüz bir, özünüz bir, o ne mes'ûd âhenk!⁴⁸ (Safahat-Âsım 2001: 370)

Burada bir noktaya dikkat çekilir. O da öğretmenlerin kendilerini bireysel olarak iyi bir şekilde yetiştirmesinin önemidir. Eğitim ve öğretim çok yönlü olduğu için bir öğretmen halka dönük yönüyle birçok meziyeti üzerinde toplayan biri olmalıdır. Bir öğretmenin zamanında derse girip çıkması, bir sonraki derse kendisini biraz daha geliştirmiş olarak girmesi, halkla ve öğrencilerle olan münasebeti vb. gibi konular öğretmenin çok yönlülüğünü gösterir. Bu çok yönlülüğün aşağıda dört çatı kavramla anlatıldığını görürüz. Dolayısıyla bir öğretmen imanlı, vicdanlı ve edepli olması, işini layıkıyla yapması bakımından ideal bir insandır.

Muallim ordusu derken, çekirge orduları

Çıkarsa ortaya, artık hesâb edin zararı!

“Muallimim” diyen olmak gerektir îmanlı;

Edebli, sonra liyâkatli, sonra vicdanlı.

Bu dördü olmadan olmaz: Vazîfe, çünkü büyük...⁴⁹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 259)

Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığraçan) (1880-1963), Mehmet Akif'in bu noktadaki fikirlerini destekler. *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz* adlı eserinde ideal bir öğretmeni şu şekilde tavsif eder:

Hocalar redingotlarını⁵⁰ giymişler, saatinde dershaneye giriyorlar; dersleriyle, tavır ve hareketleriyle talebeleri kendilerine hayran bırakıyorlar... (Dosay Gökdoğan, 2000: 27)

Toplumun içinden çıkan bir öğretmenin, dersini anlatırken göz önünde bulundurması gereken hususlardan biri de yaşadığı kültürün değerlerine uygun hareket etmesidir:

Evet ulûmunu asrın şebâba öğretelim;

Mukaddesâta, fakat, çokça ihtirâm edelim.⁵¹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 260)

Aslında bu özellikler her insanda bulunması gerekir fakat milletin bir anlamda lokomotif kabul edilen öğretmenler daha büyük mesuliyet yüklenmektedir. Halk arasında “hocanın dediğini yap, yaptığını yapma” sözünün ortaya koyduğu samimiyetsizliğin, *Safahat*'tan ve kendisinin diğer yazılarından hiçbir şekilde onay alamayacak nitelikte olduğu görülür. Doğruların gösterdiği istikamette yaşaması ve bu şekilde “rol yapmadan” “rol model” olması gereken öğretmen aynı zamanda öğrenciler gibi o da “yaşayarak öğrenme” konusunda gayret etmelidir. Genç dimağlara şuur, sevgi, bilgi, bilgiyi sevmeyi ve o bilgiyi yaşayacak

⁴⁸ Yayımlanma tarihi: 3 Ağustos 1922.

⁴⁹ Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

⁵⁰ Arkası yırtmaçlı, etekleri uzun, çift sıra düğmeli, resmî erkek ceketi.

⁵¹ Yayımlanma tarihi: 7 Mayıs 1914.

sahayı işaret eden bir istikamet veren olmalıdır. Aşağıdaki mısralarda 1871 yılında sonlanan Almanya-Fransa savaşı söz konusu edilerek Almanya'nın asıl galibiyetinin "muallim ordusu" tarafından sağlandığı söylenmiş ve bir milletin temel ihtiyaçlarından belki de en önemlisini öğretmenlerin oluşturduğunun altı çizilmiştir.

*Sonunda "Kuvvetimiz, şüphesiz, ilerlemeli;
Fakat düşünmeli her şeyde önceden temeli.
Teammüm etmesi lâzım ma'ârifin mutlak:
Okur yazarsa ahâli, ne var yapılmayacak?
Donanma, ordu birer ihtiyâc-ı mübrimdir,
O ihtiyâcı, fakat, öğretene 'muallim'dir!"
Deyip karârını vermiş ki, aynen icrâyâ,
Konunca ortaya çıkmış, bugünkü Almanya.
Sedan'da orduyu teslim eden Fransızlar
-Ki her zaman o vukûâtı yâd edip sizler-
Ne der, bilir misiniz? Hem de öyledir inanın:
"Muallem ordusudur harbeden Prusyalının;
Muallim ordusu, lâkin, asıl muzaffer olan!"⁵² (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 258)*

Mehmet Akif'in Dilinde Maarife Uygunluk: Sadelik, Samimiyet, Gerçekçilik ve Basitlik

"Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim...
İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim."
(Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 216)

Eğitim ve öğretimin amaç ve yöntemleri düşünüldüğünde Mehmet Akif'in dilinin de bu yönde olduğu görülür. Diğer bir ifade ile maarifi yine maarifin istediği ve öncelediği bir dille anlatmaktadır.

Sınıftaki bir öğretmenin, anlattığı konuya uygun bir anlatım tarzını benimsemesi, öğrenciler üzerinde büyük tesir yaratacak ve onları iradi bir davranış değişikliğine sevk edecektir. Aynı bunun gibi bir öğretmen olan Mehmet Akif⁵³ de mısra ve satırlarında sade, içten, gerçekçi ve basit bir anlatım tarzını kullanmıştır. Edebiyat araştırmacısı Mehmet Kaplan, onun şiirlerinin hayatın kendisini gerçekçi bir dille ve teferruatıyla nasıl yansıttığını şu sözlerle anlatır:

Türk edebiyatında onun kadar içinde yaşadığı devri bütün teferruatı ile gören ve gösteren başka bir şair yoktur. Safahat, âdeta muayyen bir noktadan tasvir edilen bir manzum romana benzer: Sokak, ev, kulübe, saray, meyhane, cami, köy, şehir, fakir, zengin, dindar, dinsiz, cılız, pehlivan, korkak, kahraman, halk, yüksek tabaka, münevver, cahil, yerli, yabancı, Avrupa, Asya, ticaret, siyaset, harp, sulh, şehircilik, köycülük, mazi, halihazır, hayal, hakikat... hemen hemen her şey Akif'in duyuş ve görüş sahnesine girer ve o, bunları yalnız şiirin değil, edebiyatın bütün ifade vasıtalarıyla anlatır. Tasvirler yapar, portreler çizer, hikâyeler söyler, fıkralar anlatır, konuşmalara

⁵² Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

⁵³ 1908-1913 yılları arasında o zamanki adıyla Dârü'l-Fünûn olan İstanbul Üniversitesi'nde edebiyat dersleri vermiştir. Bu ders notları basılmıştır (Günaydın, 2016).

başvurur, vaaz verir. Komik, trajik, öğretici, hamasi, lirik, hakimane, her edayı her tonu kullanır. Bu suretle Akif, şiirin hududunu nesri kadar, edebiyat kadar genişletir, hatta edebiyatı da aşar, onu hayatın ta kendisi yapar (2015: 174).

Şiir ve mısralarında hayalperestlik yoktur. Doğal ve gerçekçi bir dili vardır.

“Şiirde hayalperestliği reddetmiş, ancak buna tepki olan Batı tarzı Parnasyen şiiri de benimsememiştir.⁵⁴ Gerçekleri dile getiren, takdir ettiği Batılı yazarların roman sanatındaki realist/natüralist anlayışını yansıtan bir şiir tarzını tercih etmiş ve Türk şiirinde toplum meselelerine en çok eğilen şair olmuştur” (Okay & Düzdağ, 2003: 435).

Onun anlatımındaki sadelik konusunda Fevziye Abdullah Tansel, şairin dilinin sadeliği konusunda “Akif’in ilk şiirleri birçok yabancı kelime ve kaideleri içine almakla beraber, çağdaşlarının eserleriyle karşılaştırılınca sadedir. Bunun sebebini halktan aldığı mevzularla geniş bir tabakaya hitap etmesinde; eserlerini çoğu gayelerini, fikirlerini anlatmak maksadıyla kaleme almasında; karşılıklı konuşmalara çok yer vermesinde arayabiliriz” (1973: 171) demektedir.

Kelimeler ve aruz üzerindeki hâkimiyeti çok yüksektir. Süleyman Nazif, “Zebûr sâhibinin yed-i i’câzında âhen ne idiye *Safahât* şâirinin dest-i ibdâ’ında kelime ve arûz da odur” (2015: 12) diyerek onun bu özelliğini Hz. Davut’un demiri işlemek konusunda gösterdiği maharet ve vukufiyetine benzetir.

Mehmet Akif “biz her lisanın bir şivesi olduğu gibi Türkçe’nin de kendisine hâs bir şivesi olduğunu, cümleler evvelâ zihinde Fransız lisanıyla tertip edildikten sonra kâğıda Türkçe nakledilmek pek maskara bir şey olacağını, hele muhîtimizi, âdât-ı milliyemizi bilmeksizin, yâhud bilmez gibi görünerek yazılan eserlerin hiçbir zaman yerli malı sayılamaz” (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 5: 104) diyerek Türk milletini tanımadan ve Türkçe kelimelerle düşünmeden Türkçe yazılacak eserlerin aksülamel bulamayacağını belirtir.

Türkçe, halkın yüzyıllardır dimağında yoğrulmuş kelimelerdir. Halkı olduğu gibi yansıtan ifade tarzları kullanılmalıdır. Sıkıcı ve uzun ifade tarzını tercih edilmemelidir. Mehmet Akif’in bu görüşünü Mithat Cemal şöyle aktarır:

Güzel Türkçenin üstüne titrer ve güzel Türkçeye dokunanlara garezdir. Dininden sonra dili gelir... Şiirlerinde Arapça ve Acemceyi hiç bilmeyen adamın sadeliği vardır; elmaslarını takmayacak kadar zengin olan kadının sadeliği... Eşyaya görerek bakar. Şekilleri, renkleri, dimağındaki hafıza ile değil gözündeki hafıza ile görür ve gördüğü eşyanın çehresini tek çizgi, tek renk hâlinde yakalayıp gösterir. Resim yaparken “kısa” olmayı bilir. Âkif, resimde hâkim çizgiyi yakalayan ressamdır. (1986: 264, 266)

Ona göre bir edibin gerçek olayları anlatması onu daha başarılı kılacaktır. Sadece “duygulanmak” için yazılan, dolayısıyla hakikati resmetmeyen edebî eserler halk katında itibar görmez. Bu durumu, denizin kaldırma kuvvetinden, buharından, yüzme unsuru olarak kullanılmasından, içindeki varlıklardan vb. hiçbir şekilde istifade etmeden, sadece bakıp onu duygulanma nesnesi olarak görmeye benzetebiliriz. Oysa Mehmet Akif, varlığa gerçekçi bakmanın, şahsî hayatta sorunları çözebilmede bir imkân sağladığı gibi edebî sanatların da en önemli argümanı olduğunu söyler. “Hakikat”, “hayat” ve “müşâhede” noktalarından hareketle gerçek hayattan alınan konular üzerinde edebî tasarruflarda bulunmak çok daha uygun ve kolay olacaktır.⁵⁵

⁵⁴ Bu fikre muhalif olarak Fevziye Abdullah Tansel, Mehmet Akif’in şiirlerini Kant felsefesi ile sembolistler dışında yer alan Parnasyen’lerin şiir anlayışına benzetmektedir: “Çağdaş dünya edebiyatlarında hâkim olan realizm cereyanının, şiir sahasında muhtelif şiir telakkileri neticesinde ayrıldığı bu iki esas yolda Mehmed Âkif’i Parnassien’lere dâhil edebiliriz, çünkü Âkif de Parnassien’ler gibi klasik şekillere bağlıdır; vezni, dili belli kaidelere uygun olarak kullanır; manada açıklığa ehemmiyet verir; objektif mevzular yer alır” (Tansel, 1973: 182).

⁵⁵ Mehmet Akif’in Divan edebiyatını eleştirdiği noktalardan en mühimi budur.

Hayât-ı hakîkiyye arasında bulunup alınmış bir hâlet-i rûhiyye edîb için öyle metin bir esâstır ki mevzûunu o sâyede pek kolay başa çıkarabilir. Bir sahneyi tasvîr etmek yâhud birtakım eşhâsı muhâvere ettirmek husûsunda suûbete düştüğünüz zaman o hâlet-i rûhiyye imdâda yetişerek güçlüğü bertaraf eder. Öyle ya! Mâdem ki meydanda şöyle bir adam var, mâdem ki siz de onu iyice biliyorsunuz, artık tasvîrine çalıştığınız mevki'de o adamın ne yapabileceğini ne düşünebileceğini ne söyleyebileceğini tahmîn için zorluk çekmezsiniz. Bu pek mühim bir şarttır ki dâima dikkat ister. Sahrâvî bir manzara tasvîr edeceksiniz öyle mi? Bir köşeye çekilip ezber çalışacağınıza kıra çıkınız, kaleminizi hazırlayınız, meşhûdâtınızı not sûretiyle zabta başlayınız. Yok, hâfızanıza güvenerseniz not almayarak yalnız muhîtinizi nâfiz bir nazarla temâşaya dalınız. Dessâs, hilekâr bir adam göstermek istiyorsunuz değil mi? Kıtlığı mı var? Gözünüzü etrafa gezdirerek beğendiğinizi alın! Avâm arasında muhâvereler yürütmek arzu ediyorsunuz. Halkın arasına karışınız; bir taraftan çenesi düşük adamları, bilhassa kocakarıları dinleyiniz; bir taraftan da söylenen sözleri edâsiyle, telaffuzuyla beraber zabt ediniz... Hakikat, hayat, müşâhede; işte san'at-ı edebiyeye hâkim olan üç esâs. Bütün mücâhedât-ı fikriyye bunlar üzerine istinâd etmek icâb eder. Eğer bir eser sırf tatlı okunmak için yazılıyorsa, hakikat cerîhadâr edildiği yâhud tecârible müşâhedât-ı hayâtiyyeye mugâyir bir şey yazıldığı gibi maksad fevt edilmiş demektir (*Sırâtıüstakîm Mecmuası* C 9: 26).

Bir “ayna” mesabesindeki yazı ve şiirlerinde esas aldığı noktaların başında “gerçekçilik” gelmektedir. *Fatih Kürsüsünde* isimli kitabında,

Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim...

*İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.*⁵⁶ (*Safahat-Fâtiht Kürsüsünde* 2001: 216)

şeklinde belirttiği gibi “görüp de söyle”diğinden başka bir şekilde tanınmayan Mehmet Akif'in “gerçekçi” bir dil kullandığını görmekteyiz.

Kendisi, eski ve yeni edebiyat mahsulleri ortaya koyan edipler arasında bu görüşü en hararetle bir şekilde savunanlardandır. Ömer Rıza Doğrul bu konuda şunları söylemektedir:

Rahnesiz ve infılsız bir üslûb-ı metin içinde o zamana kadar mislini görmediğimiz bir tabûlikte kendi heyecanlarını inşâd etti. O, bîmisâl idi. Zira eski ve muâsır üdebâmızdan hiçbirine mütâvât-ı dimâgiyyesi yoktu. Onun san'ati hür ve müstakildi. Takip edeceği yolun planını o, kendi seciye-i şi'inden almış ve çığırını kendi minkâş-i zekâsıyla açmıştı. O, kendisine has bir hikmet-i bedî'îyyeyi takip ediyordu ve o hikmetin düstûr-ı merkezisi şu idi: Azamî besâtet içinde azamî güzellik... Güzeli sanatta arar, mevzûda değil (*Safahat* 1943: XIX).

Doğrul, bu özelliği yazısının devamında “memleketin en çok okunan ve en çok sevilen bu şairinin fikir cephesi, san'at cephesine hâkimdir ve O'nun san'attan gayesi, fikirlerini güzellik kisvesi içinde sunarak bütün halkı fikirleriyle alâkalandırmak” (*Safahat* 1943: XXIX) şeklinde ifade eder. Doğrul'un söz konusu yazısında Ömer Ferit Kam'dan aktardığı şu sözü onun bu yönünü veciz bir şekilde anlatmaktadır:

Âkif sanatta gaye aramıyor lâkin gayede sanat arıyor (*Safahat* 1943: XXV).

Kullandığı gerçekçi dil ile ilgili olarak M. N. Hacıeminoğlu şunları söyler:

Mehmed Akif, yaşayışı; seçtiği konular ve meseleler; meseleleri ele alış şekli; dil, üslup ve ifade bakımından hem tamamıyla gerçekçi hem de bütün millete hitap eden bir millî şairdir. O, bazı zümrelerin değil Türk milletinin meselelerini bahis konusu etmiştir. O, “mücerret mefhumlar” üzerinde kelime ve mantık oyunlarına girişmeyip, “müşahhas hadiseleri” dile getirmiştir. O, millet gerçeğini kitaplardan okuyarak değil, bizzat milletin içine dalarak, arasında dolaşarak kavramıştır. Milletin nasıl duyup, ne düşündüğünü bizzat millet fertlerinin ağzından dinleyerek öğrenmiştir (1970: 83)

Hacıeminoğlu hayatı, yani gerçek hadiseleri yine gerçekçi bir dille ortaya koymuş olmasının yanı sıra onun Türk milleti üzerinde tesir bırakmasının sebepleri arasında millette aynı duyuş ve düşünüşe sahip olmasını sayar.

⁵⁶ Yayınlanma tarihi: 10 Temmuz 1913.

San'atkâr eğer duyusu, düşünüşü ve hayatı ile halka yakın ise yalnız dili yüzünden halkın dışında kalmaz. Esasen böyle bir san'atkârın halktan farklı bir dil kullanması da düşünülemez ama şair veya yazar, eğer millet varlığından farklı görüş ve düşünceye sahip ise yüzde yüz halkın dili ile de yazsa halkla beraber olamaz. Halk tarafından tutulup sevilmez... Mehmed Âkif ise yalnız kullandığı dil sayesinde değil düşüncesi, imanı ve heyecanı ile de yüzde yüz millidir (1970: 83).

Dilinin sade ve doğal oluşu konusunda Necmettin Hacıeminoğlu şunları söyler:

Mehmed Âkif'in dilinin en bariz hususiyeti, şüphesiz sade ve tabî oluşudur. Âkif üzerinde araştırma yapan bütün münekkit ve edebiyatçılar bu noktada birleşirler. Esasen, Âkif gibi ömrü bin bir derdin acısı ile dolu halkın arasında geçen, san'atı yalnız millete hizmet için bir vasıta sayan ve bütün millet topluluğuna hitap eden bir şairin dili, başka türlü olamazdı. O'nun dilindeki bu sadelik ve tabîlik elbette hem san'at anlayışından hem de yetişme ve yaşama şartlarından geliyordu (1970: 83).

Bir dil, içerisinde argo kelimeleri de barındırır. “Argo ve kaba ifadeler günlük hayatta yalnız başlarına genellikle hoş karşılanmazlarsa da anlamı kuvvetlendirmek, ifadeye güç ve renk katmak gibi amaçlarla kullanıldığında yadırganmazlar. Günlük hayatta sık kullandığımız bu tür ifadelerin şiirde kullanımıyla ifadenin samimiyetini artırdığı ve söyleyişe tabîlik kattığı da bilinmektedir” (Yılmaz 2009: 196). İçtimai bir olayı bütün teferruatıyla, tabii ve yalın şekliyle, fotoğraf misali mısralarına taşıyan Mehmet Akif'in bu yönü, onun dil konusundaki dikkatini ve gerçekçi oluşunu gösterir. Onun halkın lügatini kullanarak yerinde ve ustaca yerleştirdiği kelimeler münasebetiyle dilindeki argo kelimelerin, hakaretlerin ve bedduaların varlığı bir zenginlik olarak karşımıza çıkar. M. N. Hacıeminoğlu bu konuda şöyle söylemektedir:

Âkif, çeşitli meslek ve zümreden insanları konuştururken onların lügatini kullanıyor. Böylece birçok küfür, argo kelimeler ve beddualar da manzumelerde yer alıyor. Ancak şair bu kaba kelimeleri öyle bir hava içinde veriyor ki okuyucu onların varlığından rahatsız olmuyor. Hani bazı güngörmüş, babacan ihtiyarlar vardır. Kızdıkları zaman biraz küfürlü ve argo konuşurlar ama onun bu hâli, mecliste bulunanları rahatsız etmez. Çünkü o babacan ihtiyar bu ağır sözleri tamamiyle yerinde kullanır. Hak edenlere karşı sarfeder. İşte Âkif'in küfür ve argoları da okuyucuya batmıyor. Hem manzumenin umumi havası hem de her an nefesini duyduğumuz şairin bize telkin ettiği 'kâmil insan' intibası, o sert kelimeleri kulağımızda yumuşatıyor (1970: 102).

Tasvirin olayları ve görüntüleri hakikatine en uygun şekilde yansıtabilen kabiliyete sahip olduğunu düşünen Mehmet Akif, sanatta da bu kabiliyetin kullanılmasını gerektiğini söyler. Bu sebeple Divan şiirindeki tasvirlerin “hayalî” olmasını eleştirir.

Eski şâirlerimizin hiç ehemmiyet vermedikleri, âdetâ şâirliğe münâfi gördükleri bir meslek varsa o da mahsûsâta âid hakîkî tasvirlerdir. Eğer ilk devirlerde gelen şâirlerimiz İran edebiyâtı ile uğraştıkları kadar Arabın şi'r-i kadîmiyle tevaggul etselerdi; yâhud devr-i mutavassıtta yetişen edîblerimiz garbın âsâr-ı edebiyesine bîgâne kalmasalardı bugün bizim de elimizde tasvîre dâir güzel güzel eserler bulunurdu. Vâ-esefâ ki divânlarımızdaki tasvirler baştan başa hayâlîdir. Bahâr, hazân, gurûb, tulû' gibi elvâh-ı kudret bile etrâflı bir sûrette tasvîr olunmamıştır. Bir Acem şâiri bahârı nasıl görmek istemiş ise biz de öyle görmek istemişiz. Garîbdir ki “bahâriyye” ünvân-ı acibi altında gördüğümüz şiirlerde ismi geçen çiçeklerin çoğu İran toprağında yetişir. Burada bulunmaz! Memleketimizde mezarlık hâricinde servi ağacı pek nâdir görülürken bahâr tasvîr eden şiirlerimiz her çemenden bir ırmak geçirir; her ırmağın iki tarafını da servi ağaçlarıyla doldurur! Hele birçok şitâiyelerimiz var ki insan onların temmuz ayında yazıldığına hükmeder! Şâirlerimiz bahar oldu mu, bütün kâinâta bir hulle-i hadrâ giydirirler; kış geldi mi düş-ı zemîne bir sût-re-i beyzâ geçirirler, olur biter. Varsın şu iki renkli libâs örttüğü vücûdlara göre nâ-mütenâhî tenevvü'ler göstereyim, onları ne görürler ne gösterirler (*Sırâtümüstakîm Mecmuası* C 7: 364).

Doğrul, onun gerçekçi tasvirlerinin, etkilendiği manzaraları yine etkili bir dille ölümsüzleştirmesine imkân sağladığını söyler:

Âkif'te tahassüs hassası pek çoktu. Manzara, vak'a, kitap... Bir şey hayatına girdi mi bir daha çıkmazdı. Bu hem zaafıdır hem kuvveti. Birinin gözyaşı, aktığı yüzde kuruduktan yıllarca sonra Âkif'in kirpiklerinde terütaze durur. Eserler de öyle, Âkif'te mütemediyen yaşarlar (*Safahat* 1943: XXIII).

Kullandığı dili, anlattığı konuların mahiyetine göre şekillendirir. Dilinde farklı edebî çevrelerin kullandığı Türkçe; çarşı, pazar, okul, cami, sokak... Türkçeleri vardır. Dolayısıyla dili, içtimai hayatı ihata eden bir yapıya sahiptir.

Üç esaslı sesi var: Konuşma sesi, erkek sesi, müstehzi sesi. Bakarsınız binlerce kârî ile iki kişi imişler gibi en ufak sesle konuşur. Sonra bakarsınız bu kadar hafif sesle konuşan şair, bir şehname kahramanının büyük sesiyle haykırır yahut yeni yaralanmış bir aslanın çıığı ile bağırır. Sonra bakarsınız içinde aslan ağzı açılan bu sesin şairi öksürüklü, ihtizazlı bir istihza sesiyle konuşur. Nihayet bakarsınız kahraman sesi, konuşma sesiyle karışarak bir muhaverenin nisabını geçmeyen bir hamaset tonu alır... Altı, yedi Türkçe bilirdi: Tekke, medrese, Tanzimat, Servet-i Fünûn, ev ve sokak Türkçesi (*Safahat* 1943: XXIII-XXIV).

Bu görüşü destekler nitelikte M. Necmettin Hacıeminoğlu şunları söyler:

Esasen Âkif'in en mühim vasıflarından biri de üslup ve ifadesinin "çok sesli" yani çeşitli ve değişik "ton"lu oluşudur. Edebiyatımızda üslupçu olarak tanınan Tefik Fikret, Ahmed Haşim ve hatta Yahya Kemal'in tek tip üslupları vardır. Bunlar, hamasi şiir de yazsalar, aşk ve ölüm şiirleri de yazsalar, kendilerine mahsus bilinen "ton" ve "eda" ile söylerler. Mehmed Âkif öyle değildir. İşlediği konuya göre dilini, edasını ve sesinin "ton"unu derhal değiştirir. Onun içindir ki Âkif'in kahramanlık şiirlerinde başka, dinî şiirlerinde başka, hiciv, mizah, hikâye, hâtıra, fıkra ve öğüt mahiyetindeki manzumelerinde başka başka "ses" duyarız. Değişik dil ve üslupla tanışırız. Bu farklılıklar, kelime kadrosundan telaffuza, cümle kuruluşundan vurguya kadar, ifadenin her noktasında görülür. *Safahat*'ın renkliliği bundandır (1970: 84-85).

Dilinin anlaşılır ve yerli olmasının yanı sıra seçtiği konular da gerçektir. Yazı ve şiirleri, milletin kendisini anlattığı için tesirlidir.

Âkif'in şiiri yerlidir. Karar vererek, azmederek, göğsü kabarak yerli. Bu farîkası, mevzûlarının memleket vak'aları olması kadar ondaki yazı zevkinin Türk oluşundadır... Manzumelerinde mutlaka muayyen bir mevzû olacak ve mutlaka gördüğü şeyleri yazacak. Gözünde san'at, realitenin zümreleşmesiydi. Mevzûlar onu intihap etmiyordu, o, mevzûları intihap ediyordu. Şiirleri o derece vak'adır ki yedi *Safahat* otuz senenin İstanbul'udur (*Safahat* 1943: XIX, XXIII, XXIV).

Süleyman Nazif, onun hayatın hemen bütün yönlerini bir resim gerçekliğinde, olduğu gibi yansıtan ve etkileyiciliğini ve inanırlığını da buradan alan bir şair olduğunu söyler:

Zâtını tanıdıktan sonra eserlerini daha iyi anlamaya ve sevmeye başladım. Hiç kimsenin hatta vicdân-ı Âkif'in bile tekzib etmeyeceğine kânî' olarak iddiâ ederim ki Hakkın Sesleri mübdi'inin samîm-i kalbinde hissetmediği hiçbir şey onun şiirine karışmamıştır. O, nasıl duydu ise öyle yazdı. Her duyduğunu yazmamış fakat her yazdığını mevcûdiyyet-i ma'neviyye ve maddiyyesini sarsacak sûrette duymuştur. Öyle olmasaydı, yazıları karşısında kalpler bu kadar ihtizâz etmezdi (2015: 60).

Ona göre sanat, maksada hizmet ettiği sürece görevini yerine getirecektir. Dolayısıyla dil bir araçtır. Güzelliği, hakikatin içinde aramak gereklidir.

Dilin bir milletin ortak kültürünü terennüm etmek adına bir araç olarak kullanılması gerektiğini savunur. Ona göre sanatlı söyleyişler, veciz ve selis ifadeler, milletin zevk ve acılarını yansıtılabildiği ölçüde kabildir. Divan edebiyatı şairlerini, tasvirde olduğu gibi, genel itibariyle sanatı ön planda tutarak yazdıkları için onları bu açıdan eleştirir. A. Şeyrani'nin Eşref Edip'in *70 Muharririn Yazıları* isimli eserindeki şu ifadeleri bu yöndedir:

İçinizde Servet-i Fünûn, Fecr-i Âtî, Tanzimat, Divan edebiyatı şairleri bulunan ve bu yolun önyakları olan siz üstatların; yazılarınızı süslü, kendinizi güçlü ve bilgili tanıtmak için nazım ve nesirlerinizi, bir yandan Arapça bir yandan da Acemce kelimelerle karışık bir "bilmece" gibi düğümlediniz! Düğümleri çözmek için bir elde Arapça, öbür elde Acemce birer kamus bulunmalı, okuyanlar "Nuh" kadar uzun ömürlü, "Eyyüp" derecesinde geniş sabırlı olmalıdır! Yalnız nazım ve nasir dilimizi bulandırmakla kalmadınız, konuşma dilimizi de çıkırından çıkardınız. Meydanı kendilerine bıraktığımız yeni dil erleri birkaç yıldan beri pirincin taşlarını ayıklamaya uğraşıyorlar. Eğer başarabilirlerse o erleri bu kürsüde alkışlayacağım! Ben sizden çok ayrı bir dil yolunda yürüdüm: Ben başım dara gelmedikçe yabancı kelime kullanmadım, Arapça ve Acemce kamuslara başvurmayaya hacet bırakmadım. Yazdıklarımı anlamak için bir cep lügati elverir (1939: 230).

Dil Öğretiminin Maarifin Yayılmasındaki Rolüne Bakışı

Mehmet Akif'in dil öğretiminde ortaya koyduğu teklifler onun maarif anlayışına uygun şekildedir. O, her şeyde olduğu gibi dil öğretiminde de -bu dil ister Türkçe ister başka bir dil olsun- merkeze "fayda"yı alır. Ona göre dil, insanların iletişim kurabildiği, birbirlerini anlayabildiği ölçüde önemlidir. Diğer bir ifade ile dil, nazari olmaktan çok bir millete mensup insanların birbirlerini anlamak için uyguladığı bir iletişim aracıdır. Yaşayan dilin, yani milletin uzun zamandan beri birbirleriyle rahatça ünsiyet kurduğu dilin kullanılması gerektiğini savunur. Dil öğretiminde esas olanın sadece dil bilgisini öğrenmek değil, aynı zamanda o dili konuşabilmek ve okuyabilmek olduğunu savunur.

Hem maksûdun bizzât olan kavâid-i lisân değil ki. Bize asıl lisân lâzım, lisân! Lisânın kavâidini o lisân ile mütakellim olan kavimden daha iyi biliyorsunuz; lâkin o lisân ile yazılmış bir kitabı, bir gazeteyi okuyup anlayamadıktan sonra bu ilminizden ne fayda bekleyeceksiniz?... Diyeceksiniz ki "Ne beis var! Ben Arapça bir eseri anlamam. Lâkin bildiğim kavâid sayesinde lisân-ı Osmânî'de müsta'mel Arabî kelimeleri, terkîbleri doğru okur, doğru kullanırım. Binâenaleyh vaktiyle sarf ettiğim emek boşuna gitmiş değildir." Ben de diyeceğim ki: "Lisân lügatten ibârettir. Sen Arapça yazılmış bir eseri anlamak için lâzım gelen lügatlerin yüz de seksenini biliyorsun. Mütebâki yüzde yirmiyi de seksenin yardımıyla anlayabileceksin. Kavâid-i lisânı bildiğini de iddiâ ediyorsun. O hâlde nasıl oluyor da yine o eserin karşısında apışıp kalıyorsun?"

- Bakkal! Unun var mı?

- Var.

- Yağın, şekerin?

- Var.

- Ayol öyle ise ne duruyorsun? Helva yapıp yesene!

Dediği gibi lüzûmu kadar lügat biliyorsunuz; kavâidi de ezberlemiştiniz. Biraz himmet edip okumaya başlasanız a⁵⁷ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 304).

Türkçenin, tüm dünyada yaşayan Türkler tarafından anlaşılmasından yanadır. Dilin birleştiricilik özelliğinin yanı sıra iletişimin kolaylığına dikkat çeker.

Evet bu maksat, Osmanlıların lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi, bütün dünyadaki Türklerin anlayabileceği bir hâle getirmektir, zannederim (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 241).

Bunun bir uzantısı olarak uzun zamandır halk tarafından kullanılmayan Türkçe kelimeleri kullanmaya çalışmanın hem öğrenmesi ve öğretmesinin çok zaman alması bakımından hem gereksiz hem de dilin mantığına ters düşmesi bakımından yanlış olduğunu söyler.

Hepimizin bildiği, hem başka bir lisândan alınma olduğunu hatırına getiremeyecek kadar iyi bildiği kelimeleri unutturarak hiçbirimizin bilmediği ta'bîrleri kabul etmek sûretiyle mi lisânımızı sadeleştireceğiz?.. "Meclis" kelimesini Rûmeli'nde, Anadolu'da bilmeyen işitmeyen, kimse yoktur; yalnız bazı yerlerde "mencilis" derler ki o da aslından pek farklı değil. Yani meclis diyen adamı "mencilis" diyenler pek kolay anlayacağı gibi "mencilis" lafzının fasîhini de okur-yazar takımı derhal bilir. "İdemük" nedir? "Hâl" kelimesinin mukâbili öyle mi? İyi ama bu kelimeyi bize kaç senede öğretebileceksiniz? Bugün "hâl" deyince anlamayacak bir Türk, bir Osmanlı var mıdır? (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 241)

Dolayısıyla ona göre itidal yolunu tutarak halkın kullandığı kelimeler ön plana çıkmalıdır. Ne kimsenin anlamadığı arkaik kelimeler ne de yine kimsenin anlamadığı Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmalıdır:

Evet, lisânın sadeleştirilmesi farzdır. Gazetelerde zâbıtâ vukuâtı öyle ağır bir lisânla yazılıyor ki avâm onu bir duâ gibi dinliyor. "Mehmed Bey'in hânesine leylen fûrce-yâb-ı duhûl olan sârik sekiz

⁵⁷ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

adet kâliçe-i girân-behâ sirkat etmiştir” deyip de “Mehmed Bey’in bu gece evine hırsız girmiş, sekiz halı çalmış” dememek âdetâ maskaralıktır. Avâmın anlayabileceği meânî avâmın kullandığı lisân ile edâ edilmeli; lâkin bir icmâl siyâsî Çağatayca yazılmamalı. Çünkü iki taraf da anlamayacak! (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 241)

Mehmet Akif’in yabancı dil öğretiminde kendi öğrencilik dönemindeki Fransızca öğretiminden şikâyetçi olduğu görülür. Daha küçük yaşlardaki öğrencilerimize Fransız çocukları için yazılmış olan Fransızca kitaplar öğretilmeye çalışılmaktadır. Oysa ona göre öğrencilerimize Türkçe ile yazılmış yabancı dil kitapları okutmak gereklidir. Buradaki hedefin öğrencinin o dili basit bir şekilde bile olsa konuşması veya o dille yazılmış bir kitabı, gazeteyi vs. okuyabilmesi veya yazabilmesidir:

Türkçe’nin Arapça’nın ta’lîmi için pek fenâ usûller tuttuğumuzu söylerken, mekteplerimizde Fransızcanın da pek iyi bir tarzda okutulmadığını söylemiş idik, zannediyorum... Evet, mekteplerimizde Arapçaya nasıl kavâidden başlanırsa Fransızcaya da -elifbâsından sonra- Fransız çocukları için yazılmış gramerden girişilirdi. Zavallı çocuklar gramer kitabının içindeki kavâidi kâmilten ezber ederler, kıyâsî, gayr-ı kıyâsî fiilleri birer solukta çekerler, Fransız çocuklarından çok mükemmel tahlîl-i nahvîler yaparlar lâkin vâ esefâ ki ne bu lisân ile yürütülen âdi bir muhâvereyi anlayabilirler ne de iki cümleyi birbirine bağlayarak merâmlarını ifâde ederlerdi! Mekteplerde bugün Fransızca için tutulan usûlün vaktiyle bizim bildiğimiz usûlden ne kadar halli olduğunu bilemiyorum. Yalnız şimdiki çocukların da o lisândaki behrelerini pek kifâyetsiz buluyorum⁵⁸ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 337).

Aynı durum diğer dillerde olduğu gibi Arapça için de geçerlidir.

Arapçayı ele alalım: Mekteplerimizin bir kısmında Emsile, Maksûd, Binâ, Avâmîl, İzhâr gibi kitaplar, bir kısmında ise müteahhirin tarafından doğrudan doğruya Türkçe yazılmış eserler okutuluyor. Bir Türk çocuğuna Arapça yazılmış kitaptan kavâid öğretmek bizim memlekete mahsûs garâbetlerdendir ki asırlardan beri alışmış olduğumuz için artık gözümüze ilişmiyor!.. Türkçe yazılmış kitaplardan kavâid-i Arabiyye daha kolay öğreniliyor, pek tabîdir⁵⁹ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 304).

Yüzyıllardır millet efradının kullanarak artık “Türkçeleşmiş” olan kelimelerin dilden çıkarılamayacağı, dilin bu anlamda sadeleştirilemeyeceği görüşündedir.

Mekteplerimizde lisân derslerinin ne kadar geniş bir mevki’ işgâl ettiğini anlatmak lüzûmsuzdur. Bir kere Türkçemiz başlı başına bir dil olmayıp şarkın en mühim lisânı olan Arap, Acem lisânlarının muâvenetiyle yaşadığından, bir de kim ne isterse desin, mufrît bir tasfiyeye tarafdâr olanlar ne kadar uğraşırsa uğraşsın, Osmanlılar için bu iki lisândan aldıkları kelimelerin birçoğunu geri vermek ne şimdiki hâlde ne de gelecek zamanda kâbil olamayacağından; hattâ funûn-i hâzırâyı memleketimize getirdikçe vaz’ına mecbûriyet görülen ıstîlâhât için yeniden kelimeler, terkipler istikrâzında muztar kalacağımızdan lisân derslerine verilecek ehemmiyet çok görülmemelidir.⁶⁰ (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 303-304)

Ona göre milletimizin geleceği çocuklarımızı iyi bir eğitim ve öğretime tabi tutmaktan geçmektedir. Eski eğitim ve öğretimin çocuklara tatbik edilmesi doğru değildir. Muasır medeniyetin gereği olarak yeni, güncel öğretim yöntem ve tekniklerinin takip edilmesi gerekir. Verilen bilgilerin öğrencide davranış değişikliğine dönüşmesi için öğrencilerin yaş, zekâ ve yeteneklerini göz önünde tutmak gerekir.

Bizim adam olabilmemiz için çocuklarımızı okutmaktan, icâb-ı asra göre terbiye etmekten başka çâre olamayacağını anlamayan ya hiç yoktur ya pek azdır. Kendimiz ister okumuş ister okumamış ister iyi bir terbiye görmüş, ister görmemiş olalım... Artık mâziye karışmış sayılacağımız için, bugün düşüneceğimiz bir şey varsa o da istikbâldir, yani evlâtlarımızdır. Çocuklarımıza kendi terbiyemizi vermeye kalkışırsak cinâyet işlemiş oluruz. Hikmeti doğrudan doğruya Peygamber’den telakkî eden

⁵⁸ Yayımlanma tarihi: 21 Temmuz 1910.

⁵⁹ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

⁶⁰ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

Cenâb-ı Ali diyor ki: “Ciğer-pârelerinize yalnız kendi terbiyenizi giydirmeye çalışmayınız. İyice hatırlınızda olsun ki onlar sizin yaşamakta olduğunuz zamandan başka bir zaman için yaratılmışlardır.” İçimizde hayât-ı tahsîlin ne acıklı bir sûrette geçip gittiğini tahattur edemeyecek kimse var mı? Ma'lûmât nâmına kafamıza doldurduğumuz şeylerden ne istifâde ettik? Düşünüyorum da sekiz yaşında ezberlediğim birçok ibâreleri ancak otuz sene sonra anlayabildiğimi görüyorum! Tabîi on on beş yaşlarında iken okuduklarımı anlayabilmeye ömrüm müsâit olamayacak!⁶¹ (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 265)

Bugün mini mini çocuklar için yazıldığı muharrirleri tarafından rivayet edilen öyle kıraat kitapları, öyle fen risaleleri görüyorum ki anlamak hususunda ben bile sıkıntı çekiyorum! Pekâlâ, bunları benim çocuklarım nasıl anlayacak; hocaları nasıl anlayacak?... Muhterem karilerimizin birçoğu da aile sahibidir. Çocuklarının akşam sabah mektebe götürüp getirdikleri kitapları lütfen bir kere gözden geçirinler, bir kere de çocuklara okudukları şeyi sorsunlar. Görecekler, anlayacaklar ki o biçare yavrucuklar hiçbir şey anlamıyorlar. Beyinlerindeki malumatı emanet para gibi taşıyıp duruyorlar. Yazık değil mi? Biz sersem olduk diye çocuklarımızı da mutlaka kendimize mi benzetmeliyiz?⁶² (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 265)

Eski yöntemlerle yazılan ders kitaplarının ihtiyaca cevap vermediğinin altını çizer. Bu tür kitapların ıslah edilmesinin de kâfi olmayacağını, asrın gereğine göre yeni usulde ders kitaplarının yazılması ve bununla birlikte millet olarak daha çok okumak gerektiğini hatırlatır.

Çocuklarımızın okuduğu mektep kitapları hakkında evvelce birkaç söz söylemiş idik. Vâkıa bundan yirmi otuz sene evvel okutulan kitapların bazıları artık bırakılarak yerine başkaları yazılmış, başkaları kabul edilmiş ise de eskiye bakılınca epeyce bir şey sayılan bu yenilik, bugünkü ihtiyacımız göz önüne getirildiği gibi anlaşılır ki hiçbir şey değildir. Evet, elifbâlarımız hayli ıslâh edildi; ufak tefek hesap kitapları, kırâat kitapları yazılmaya başladı; bunları kâle almamak, sahiplerine teşekkür etmemek pek nankörlük olur. Şu var ki efrâdı bizim kadar az okumuş bir millet için ibtidâî kitaplarımızın hâl-i hâzırını kâfi görmek hiç doğru olamaz. Askerimizi yeni silahlarla donatmak ne ise çocuklarımızın eline zamâna göre yazılmış kitaplar vermek de aynıyle odur. Bizim yetiştiğimiz devirler geçti, hem çoktan geçti! Nasıl geçtiğini burada tasvîre kalkışmayacağız. Yalnız, ciğer-pârelerimizin kıymetli zamanlarını da öyle geçirmek, farz-ı muhâl olarak doğru bile olsa, kâbil olamayacağını bir kere daha hatırlara getireceğiz⁶³ (*Sırâtülmüstakîm* C 5: 102-103).

O zaman kadar yazılan Arapça-Türkçe lügat kitaplarının en meşhurlarından biri olan *Kamusu'l-Muhît Tercümesi*'nin (Mütercim Âsım Efendi, 2013-2014) de artık devrinin ihtiyaçlarına cevap vermediğinden, yeni bir lügat kitabının Maarif Nezareti eliyle bir yarışma düzenlenerek yazılması gerektiğinden bahseder (Doğrul, 1944: 287-288).

İslam'ın daha doğru anlaşılması için eskiden kaleme alınan eserlerin yanında devrin ihtiyaçlarına uygun eserler de kaleme alınmalıdır.

Yedi yüz yıllık eserlerle bu dînin hâlâ,

İhtiyâcâtını kâbil mi telâfi? Aslâ.

Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.

Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;

*Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?*⁶⁴ (*Safahat-Âsım* 2001: 396)

Çocukların anlayamadığı, onların öğrenmesi çok zor olan şeyler öğretilmemelidir. Dil öğretiminde kolay yöntemler uygulanmalıdır.

⁶¹ Yayımlanma tarihi: 16 Haziran 1910.

⁶² Yayımlanma tarihi: 15 Haziran 1910.

⁶³ Yayımlanma tarihi: 20 Ekim 1910.

⁶⁴ *Âsım*'ın bu bölümü *Sebilürreşad*'da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*'ın baskısına konmuştur.

Baksanız a, bir kelimenin, bir (علم)in bir satır ma'nâsı oluyor ki neresinden çıktığını ancak Allâhu Teâlâ hazretleri bilecek! (ن)deki tahkîk ma'nâsını yani (ن)yi tahkîkan sûretinde tercüme etmekten maksad ne olduğunu hâlâ anlayamamışımdır. Oradaki (يولك) ne olduğunu pek yakın zamanda bulabildim: (بالب) temyîz olmuyor mu, temyîzin vücûdunu “Ne cihetten?” suâlini îrâd ederek bulmak mu'tâd olduğundan bizim muallimlerimiz de cihetin tam Türkçe'si olan yön kelimesini isti'mâle karar vermişler. Şimdi böyle bir usûl ile kavâid-i lisân öğrenilir mi? El-cevap öğrenilemez. Hiç öğrenenler yok mu? Elbette var. Lâkin biçârelerin bu uğurda sarf ettiği zamanı, emeği hesâba almayacak mısınız?⁶⁵ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 304)

Dil öğretimi çerçevesinde kaleme alınan ders kitapları tedrici olarak öğretilmelidir. Kitapların kolaydan zora doğru yazılanlarından okunması gerekir.

Benim tavsiye etmek küstahlığımda bulunduğum bu usûl o kadar yeni bir şey değilse de büyük bir hatve-i terakkî olacağına şüphe edilmemelidir. Lisân için bundan çok daha amelî, çok daha kolay usûller varsa da ukalâdan birinin dediği gibi: “Ta'yîn ettiğimiz gâyete koşu koşu gitmeye kalkışırsak tabîî bir hareket etmiş olmayız” yavaş yavaş gidelim, fakat elbirliğiyle gidelim, hem mütemâdiyen gidelim. Beş on adım koştuktan sonra yorgun düşecek değil miyiz? Elbette tabîî bir yürüyüş daha emîndir⁶⁶ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 305).

Okullarda diğer derslerle birlikte haftada sınırlı saatte verilen yabancı dilin öğrenciye yetmeyeceğini, hatta bunun başka derslere de zararı dokunacağını düşünür. Dil öğretiminde örneğin verildiği Fransızca için ayrı sınıfların açılması, ona has ve en yeni usulde bir ders programının hazırlanması öğrencinin dil öğrenme süresini ciddi bir şekilde kısaltacaktır.

Denecek ki: İ'dâdî tahsîlini ikmâl edenlerin kısm-ı a'zamı sonradan ecnebî bir lisân öğrenmek ihtiyâcını hissedeceklerdir. Binâenaleyh bunlara mektebde iken gösterilen Fransızca kifâyetsiz olsa bile faydasız değildir, bilakis âtî için pek müfîddir. Evet, şu iddiâ doğru gibi görünüyorsa de iyi düşünülürse anlaşılır ki vâkıa mutâbık değildir. Haftada bir, iki, üç sâat okutmak şartıyla talebeye bu lisândan bil-farz beş yâhud altı senede vereceğiniz sermaye –altı ay demeyelim– bir senede birkaç kat fazlasıyla verilebilir. Demek bizim mekteplerde çocuklarımıza okuttuğumuz fakat hiçbir işe yaramamak şartıyla senelerce, ömürlerce okuttuğumuz Fransızca diğer derslerden ayrılır da müstakillen tadrîs edilirse bir senede, hem her şeye yarayabilmek üzere, okutulabilecekmiş. Hele bu nâkis tahsîlin diğer derslere açtığı rahneyi derpiş edecek olursanız büsbütün aleyhine dönersiniz. Maârif Nezâreti mekteplerden Fransızca'yı kaldırır, bunun için en yeni usulde okutulmak üzere ayrıca sınıflar açarsa hem lisân adam akıllı öğretilmiş hem de zaten birçok sûretlerle heder olup giden zamanlarımız tasarruf edilmiş olur. Ricâ ederim maksadımız yanlış anlaşılmasın. Biz Fransızca'nın ne herkes için lâzım olduğuna ne de hiç kimse için lâzım olmadığına kâni' değiliz. Bu lisâna ihtiyâcı olanlar hakkıyla okutulsun; olmayanlar beyhûde yere uğraştırılmasın, kendilerine daha nâfi' şeylere çalıştırılsın, demek istiyoruz⁶⁷ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 338).

Kazım Yetiş, bu görüş ve teklifi şu cümlelerle destekler:

Günümüzün de en canlı konularından olan bu yabancı dil öğretimi meselesinde Âkif'in teklifi oldukça faydalı ve pratik görünmektedir. Öncelikle belirtelim ki o devirde bu bahsin başında da söylendiği gibi dört tane dil, mektep programının büyük bir kısmını işgal etmektedir. Üstelik bunlar seçmeli değil, mecburî derslerdir. Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca. Yine o devir için ilk üçünden vazgeçilmesi mümkün görünmemektedir. O zaman üçüncüsünde bir tadilât yapılması lüzumu vardır. Bugün bu teklifi bütün yabancı diller için düşünebiliriz. Yabancı dilde eğitim yapan liselerde ve üniversitelerde uygulanan bundan farklı değildir. Bu eğitim kurumlarının hazırlık sınıfları, Âkif'in teklif ettiği sistemdir. Şu farkla ki çocuk kendi dilini ve kendi kültürünü yeterince aldıktan ve yönünü tayin ettikten sonra ikinci bir dili öğrenme yoluna gitmektedir. Tabiatıyla bu, daha pratik ve daha iktisadî ve dolayısıyla daha faydalıdır. Halbuki bugün yapılan, bir noktada zaman, enerji ve kültür bakımından büyük kayıplara sebep olmaktadır (1992: 158).

Tabii olarak, zamanının bilgi ve eğitimi istikametinde yetiştirilmeyen, sadece bilgi ambarı doldurulan bir öğrencinin idrak ve muhakeme yetisi kendisinden beklenenden az

⁶⁵ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

⁶⁶ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

⁶⁷ Yayımlanma tarihi: 21 Temmuz 1910.

olacaktır. Bu yetilerden yoksun olan, yani ham bilgiyi işlemeyen bir öğrencinin içinde bulunduğu durumu midesine hazmedemeyeceği kadar yemek yüklenen birinin çektiği ıstıraba benzetir.

Acaba hazmedemeyeceği kadar kuvvetli yemeklerle harap edilen mide gibi, bu sûretle temsil melekesinden mahrûm kalan dimâğa fitratındaki faâliyeti îade etmek bozuk bir cihaz-ı hazmiyi ta'mîr etmeye benzer mi? Mümkün ile muhâl mukâyese edilebilir mi?⁶⁸ (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 265)

Görüldüğü gibi Mehmet Akif, sadece tespit yapmakla kalmamakta, aynı zamanda önerilerde de bulunmaktadır. Bu anlamda Maarif Nezâreti'nin başkanlığında, ilköğretimdeki çocukların anlayacağı şekilde bir ders kitabı yazılması için bir yarışma düzenlenmesini teklif eder.

O hâlde ne yapmalı? Evet, Maârif Nezâreti bi'l-farz iptidâî mektepleri için kırâat kitâbı yazdırmak istiyor. Bir mevzû intihâb ederek müsâbakaya koymalı, demeli ki “Şu mevzuu yedi sekiz yaşındaki çocukların anlayacağı tarzda kim en güzel yazabilirse ona şu kadar para mukabilinde şöyle bir kırâat kitabı yazdıracağız. Hesap için hendese için hülâsa bütün fenler için aynı usûle mürâcaat etmeli yani müsâbakaya girmek isteyen zevât ufak bir imtihân neticesinde bu işin kendilerine tevdi' olunup olunmayacağını anlayacak olurlarsa elbette bir tecrübe-i tâli'den geri durmazlar. Tabî her fenne âid mevzû'ları ta'yîn etmek, müsâbakaya girenlerin yazdıkları eserleri temyîz eylemek Maârif Nezâreti'ne âittir”⁶⁹ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 265).

Hazırlanacak bu kitaplar, alanında yetişmiş kişilerin ve gücü olanların öğrenciler için “ders kitabı”, öğretmenler için de o dersi nasıl talim ettireceğini gösteren bir “öğretmen kitabı” şeklinde olmalıdır.

Her baba evlâdını kendi okutacak kadar vakit, yahud husûsî bir hoca tutup okutturacak kadar para bulamaz. Maârif Nezâreti de birkaç sene içinde hiç yoktan bir usûl-i ta'lîm icâd edecek kadar muktedir muallimler yaratamaz. O hâlde ne yapmalı? İktidârı, hamiyeti olanlar hem mektep çocukları için kitaplar yazmalı; hem de o kitaplardaki mebâhisi çocuklara nasıl öğretmek lâzım geleceğini gösterir eserler, yani hoca kitapları meydana getirmelidir. En basit hakikatleri te'yîd için “Avrupa'da böyledir!” sözünü ilâve etmek modası bir bid'at-i hasene ise, biz de o sözü tekrar ederiz⁷⁰ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 5: 103).

Yazar Halim Sâbit'in Maarif Nezâreti'nce onaylanan örnek bir ders kitabını şöyle verir:

Çocuklarımızın en mühim eksiği ilm-i hâl kitabı değil mi idi? İşte Halim Sâbit Efendi kardeşimiz onu tamamladı. Şimdiye kadar hiç kimsenin yazmadığı bir ilm-i hâli yazdı. Artık yedi, sekiz yaşındaki yavrularımız yaşını, başını almış ulemâ-yı kelâmın bile kolay kolay anlayamayacağı yahud anlatamayacağı sıfât-ı zâtîyye, sıfât-ı sübûtiyye bahislerini papağan gibi ezberlemek mecbûriyetinde kalmayacak; artık çocuklarımız fitrat-ı beşere tamamiyle mülâyim bulunmasından, daha açık bir ta'bîr ile o fitratın aynı olmasından dolayı sâdeliği, besâtetini temsil eden ahkâm-ı şer'iyemizi, akâid-i esâsiyyemizi birer muammâ gibi telakkî etmeyecek. Hocalarımız ne yapacak? Evet hocalar da bu yeni kitabı okutmak için hiç güçlük çekmeyecek. Çünkü müellif eserini biri çocuklarımıza, diğeri hocalarımıza mahsûs olmak üzere iki kısma, daha doğrusu iki kitaba ayırmış; çocuklar için levhalar tertip etmiş; muallimlere mahsûs kısımda ise o levhalardaki hakâik zihinlere nasıl telkîn olunacak lâyıkıyla göstermiştir. Bu yeni ilm-i hâl Bâb-ı Fetvâ'da müteşekkîl Tedkîk-i Mesâhif ve Mü'ellefât-ı Şer'iyye Meclis-i Âlisi'nin tasdikını takdîrini kazandıktan sonra bütün mekâtib-i ibtidâiyyede okutulmak üzere Ma'ârif Nezâreti'nce kabul olunmuş; sahibine mükâfât-ı nakdiyye verilmiştir. Biz ne bahtiyârlar ki temennilerimizin yavaş yavaş tahakkuk ettiğini görmeye başlıyoruz. Çocuklarımız ne bahtiyârdır ki böyle güzel bir esere mâlik bulunuyor. Halim Sâbit Efendi ne bahtiyârdır ki irfânının, sa'yinin her taraftan şükrân ile istikbâl edildiğini görüyor⁷¹ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 5: 103).

⁶⁸ Yayımlanma tarihi: 16 Haziran 1910.

⁶⁹ Yayımlanma tarihi: 15 Haziran 1910.

⁷⁰ Yayımlanma tarihi: 20 Ekim 1910.

⁷¹ Yayımlanma tarihi: 20 Ekim 1910.

“Mektep” ve “Medrese”lerin Durumu Hakkındaki Görüşleri

Mektep ve medreselerin bir milletin hayatında ilmi tevzi etmek, bunun varlığıyla ortadan kalkacak olan cehalet ve taassubu da yermek gibi büyük ve önemli bir görevi üstlendiğini söyleyen Mehmet Akif, mütefekkirleri, âlimleri yetiştiren medreselerin ve mekteplerin artık görevini yerine getiremediğinden yakınır.

Ona göre önceden yazılmış kitapların tekrarı artık fayda vermemektedir. Yeni, ufuk açıcı kitaplar yazılmalı ve maarif böylece milletin hayatına nüfuz edebilmelidir. Böyle olmadığı için İslam coğrafyası artık İbni Rüşd, İbni Sînâ, Gazzâlî gibi mütefekkirler yetiştirememektedir. Son “üç yüz yıl”dır Doğu’nun gerilemesinin tersine Batı, bu sürede çok yol kat etmiş, ilim ve fende yükselmiştir. Bu açıdan ıslah edilmeyen medrese ve mektepleri sert bir dille eleştirir.

Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.

Hadi göster bakayım şimdi de İbnü’r-Rüşd’ü?

İbn-i Sînâ niye yok? Nerde Gazzâlî⁷² görelim?

Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?

En büyük fâzılınız: Bunların âsârından,

Belki on şerhe bakıp, bir kuru ma’nâ çıkarın.⁷³ (Safahat-Âsım 2001: 396)

Âsım’da Hocazade (Mehmet Akif) bir muhavereye Köse İmam’a ecdadın ortaya koyduğu birikimden yüzyıllarca istifade edildiğini fakat onların inşa ettiği medeniyetin üzerine bir şeyler eklemek konusunda pasif kaldığını eleştirel bir şekilde söyler. Bu açıdan mektepleri topluma hizmetleri bakımından medreselerden daha önde görür. Bunun sebebi olarak da medreselerin asrın gereklerine uygun olmadıklarını gösterir.

Sağdınız siz de asırlarca o sağmal ineği.

– Hakkımızdır sağarız: Kahrını çektik o kadar,

Besledik...

– Yâ!

– Ne demek?

– Beslediniz, hakkın var!

Hanginiz bir tutam ot verdi, bırak beslemeyi?

– Yok mudur medresenin köylüde olsun emeği?

– Mektebin, belki... Fakat medresenin, hiç ummam.

– Kızırım ha!

– O senin hakk-ı sarîhindir İmam.

– Halka yol gösterecek bir kılavuz var: Ulemâ.

Kalanın hepsi de boş.

– Boştur, efendim, ammâ...

⁷² Aslı “Gazzâlî” olan bu kelime aruz vezni dolayısıyla Mehmet Akif tarafından “Gazâlî” şeklinde yazılmıştır.

⁷³ Âsım’ın bu bölümü *Sebilürreşad*’da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*’ın baskısına konmuştur.

- *Neymiş ammâsı, beyim?*
– *Yok, şu sizin medreseler,*
Asrın îcâbına uymakta inâd etmeseler...
– *Gidin ıslâh edin öyleyse!*
– *Hakikat, lâzım. (Safahat-Âsım 2001: 366)*

Kuru lâftan ne çıkar? Tıngır elek, tıngır saç...
Mektebin açsa eğer, medresen ondan daha aç!
Bu da muhtâc, o da yıllarca mugaddî yemeğe.
“Neye boynun bu kadar eğri” demişler deveye,
“A kuzum, hangi yerim doğru?” demiş. Söz de budur.
Sen işin yoksa, filân mesleğe ver pâyeyi, dur.
O filân meslek, evet, bizde filândan yüksek;
Bir bıçak sırtı kadar farkı, fakat ölçersek.
Beni gördün ya, şu ben kaç paralık şâirsem,
Senin ilmin de odur, nâfile uğraşma Köse'm. (Safahat-Âsım 2001: 395)

Dolayısıyla “bu şartlar altında mekteple medrese arasında tefrik yapmak, şu veya bu mesleğin üstünlüğünü söylemek manasızdır. Cemiyetin bütün müesseseleri sakattır. Her birini yeniden ele almak, zamanın şartlarına uyacak şekilde tanzim etmek lâzımdır. Hiçbir şeyi düzgün olmayan bir nizamda, şu veya bu müessesenin birbirinden farkı, nihayet bir bıçak sırtı kadardır” (Malkoç Öztürkmen, 1969: 132).

Sayısız medrese var gerçi Buhârâ'da bugün
Okunandan ne haber? On para etmez fenler,
*Ne bu dünyâda soran var, ne de ukbâda geçer!*⁷⁴ (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 158)

Neriman Malkoç Öztürkmen bu durumu şöyle özetlemektedir:

Memlekette bir sürü yüksek mektep açılmıştır. Mülkiye, Tıbbiye, Baytar, Ziraat, Mühendishâne. Her biri millet kesesinden milyonlarca liraya mal olmuştur. Mehmet Akif, bu kadar yüksek mektebin mevcudiyetinden şikâyetçi değildir. Hiçbiri hakkında sözü yoktur. Şairin mekteplerimizde gördüğü eksiklik Batı'daki benzerlerinin seviyesine ulaşamamaları, iyi eleman yetiştirememeleridir. Milyonlarca lira sarf ederek o mektepleri açarken, Avrupa'nın fennine ve tekniğine artık muhtaç olmayacağımızı, kendi mühendislerimizle, mimarlarımızla, kendi kendimize yeteceğimizi ümit etmiştik. Nerede? (1969: 130)

Dolayısıyla Mehmet Akif, eğitim ve öğretim kurumlarının daha güncel, doğru ve etkili öğretim yöntem ve tekniklerini kullanıp kendilerinden beklenen seviyeyi yakalamasının zorunluğuna işaret eder.

16 Nisan 1914 ve 23 Nisan 1914 tarihleri arasında yazılan ve *Fatih Kürsüsünde* isimli dördüncü kitapta yer alan bir manzumede harplerdeki yenilgilerden sonra kendi milletlerini⁷⁵

⁷⁴ Yayımlanma tarihi: 25 Ocak 1912.

⁷⁵ Burada Almanya'dan bahsedilmektedir.

tekrar ayağa kaldırmak ve eski gücüne kavuşturmak için herkes farklı fikirler öne sürer. Bu yükselişi kimi siyasette kimi askeri güçte kimi donanmada kimi sanatta kimi de parada bulur. Orada bulunan yaşlı biri de “mahalle mektebi”nin çoğalmasa gerektiğinden bahseder ve okulların ve öğretmenlerin varlığına işaret eder. Oradaki kimsenin başta sözünü anlamadığı bu yaşlı adam üzerinden milletin yükselişinin çekirdekten, temelden başlaması, ilim ve gayretin çocuk yaşta iken genç dimağlara nakşedilmesi gerektiğinden, bir millete temel ihtiyacın öğretmenler tarafından sağlanacağından bahsedilir.⁷⁶ 1871 yılında sonlanan Almanya-Fransa savaşı münasebetiyle⁷⁷ kaleme alınan aşağıdaki manzumede disiplin ve azimle atılan küçük ama etkili adımların, dalga dalga büyüyen bir milletin ihtiyacı olduğu gelişmeyi sağlayabileceğinin altını çizer. Medrese ve yüksek öğretim her ne kadar mühimse de eğitim-öğretimde en temel kurumun “mahalle mektepleri” olduğunu söyler.

*Nasılca gâib edip kâmilin muhârebeyi,
Esâret altına girmişti bir büyük millet;
Zevi'l-ukûl arasından seçilme bir heyet,
Düşündü: Milleti ilâya çâre hangisidir?
Döküldü ortaya ârâ-yı encümen bir bir:
Siyâseten kimi kurtarmak istemiş kalanı;
Demiş ki diğeri: “Asker halâs eder vatânı.”
O der: “Donanmaya vardır bugün eşedd-i lüzûm.”
Bu der: “Hayır, daha elzemdir iktisâb-ı ulûm.”
Kiminde san'ata râğbet, kiminde nakde heves;
Hülâsa, her kafadan başka başka çıkmış ses.
Bir ihtiyâr yalnız dinleyip bidâyette;
“Mahalle mektebi lâzım!” demiş, nihâyette.
Zavallının sözü pek anlaşılmamış ilkin;*

⁷⁶ Bu konu, Mehmet Akif'in 7 Şubat 1913'te Fatih Camii'nde verdiği vaazda işlenmiştir. Vaaz metni için bk. Doğrul, 1944.

⁷⁷ Mehmet Akif'in öğretmeninin gücünü ortaya koyduğu bu mısraları Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığırcaçan) (1876-1963) de şu örnekle desteklemektedir: “Prusya, 1806 felaketini (Fransa'nın 1806 yılında -bugünkü Almanya'nın doğu kesiminde kurulmuş Berlin merkezli Alman krallığı olan- Prusya'yı mağlup ettiği savaş) ancak ilkokullarının çokluğu sayesinde tamir edebildi. Maarifine başka bir cereyan verdikten sonra Almanya, ordularını Alman sanayi ve ekonomisini, Almanya büyüklüğünü meydana getirebildi. 1870 Muharebesi'ni (Tarihte Sedan Muharebesi olarak da anılan ve Prusya'nın Fransa'yı mağlup ettiği savaş) ancak okullar sayesinde kazandı” (Dosay Gökdoğan, 2000: 5). Tüccarzâde, Prusyalıların 1806'daki mağlubiyeti sonrası tekrar toplanmasını ve 1813'te Leipzig Muharebesi'nde Napolyon'un ordularını yenmesini maarife, millî duygulara gösterdikleri büyük önem ile açıklamaktadır (Dosay Gökdoğan, 2000: 12). Prusyalılar, gösterdikleri bu millî gayretlerin semerelerini almaya devam ettiler: “İlkokulları genelleştirdiler, büyük okul kışlaları, ordu okulları, öğretmen orduları meydana getirdiler. Bütün çocuklara vatan sevgisini, millî duyguyu öğrettiler, harikulade bir gayret ve fedakârlığa katlandılar. Prusya pek çabuk kendini topladı... Bütün Prusya milliyet, vatan, askeri namus ve şeref hisleriyle çalkalandı. Fransa ordularına karşı ihtilaller baş gösterdi. Öyle ki Prusyalı General Blücher'in (Gebhard Leberecht von Blücher 1742-1819) ordusu müttefikleriyle beraber dünyaya sığmayan o koca Napolyon'u Waterloo (1815)'da mağlup ve perişan etti. Artık Prusya kurtulmuştu” (Dosay Gökdoğan, 2000: 13). Prusya'nın galibiyetleri devam etti ve nihayet 1870-1871 (1870 Savaşı olarak da bilinmektedir) yıllarındaki Fransa'nın Sedan bölgesiyle aynı adı taşıyan savaş sonrası Prusyalılar III. Napolyon komutasındaki Fransızlara karşı kesin bir zafer kazandı.

“Bunak!” diyen bile olmuş düşünmeden; lâkin,

Herif, bu söz ne demektir, güzelce şerh etmiş;

Deminki lâfları pek vâkıfâne cerh etmiş.⁷⁸ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 257-258)

Ona göre bir millete birliktelik şuuru, en sağlam bir şekilde ancak en temel eğitim kurumuyla, yani mahalle mektebiyle verilebilir. Bu yüzden mahalle mekteplerinde verilen eğitim ve öğretim, milleti oluşturan bütün unsurları doğrudan ilgilendirmektedir.

Mahalle mektebi lâzım, düşünmeyin artık!

Mahalle mektebi olsaydı bizde vaktiyle,

Ya uğrasaydı kalanlar güzelce ta'dîle;

Yarım pabuçla gezen, donsuz üç buçuk zibidi,

Bir Arnavutluk'u isyâna kaldırır mı idi?

Bugün anâsır-ı İslâm'ı bir denî cereyan

Sürüklüyor ki: Bakın nerden eyliyor nebeân.

Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;

Bu derde çâre bulunmaz -ne olsa- mektepsiz.

Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arab;

Ne Çerkes'in, ne Laz'ın var bakın, elinde kitab!

Hülâsa, milletin efrâdı bilgiden mahrum.

Unutmayın şunu lâkin: “Zaman: Zamân-ı ulûm!”⁷⁹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 257-259)

1908 yılında kaleme alınan *Mahalle Kahvesi*'nde kahvehanedeki halkın birçok kesiminden gelenlerin yaptıkları sohbetin sonucunda “mahalle mektepleri”nin lüzumu anlatılır (Safahat-Mahalle Kahvesi⁸⁰ 2001: 113-114).

Mahalle mektebinin varlığı, merkezden çevreye doğru yayılan bir yapı arz eder ve maarifin taammüm etmesi için “ilk adım”dır.

Demek ki: Atmalıyız ilme doğru ilk adımı.

Mahalle mektebidir işte en birinci adım;⁸¹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 259)

İki Önemli Anahtar: Marifet ve Fazilet

“Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,
Ma'rifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.”

(Safahat-Âsım 2001: 423)

Mehmet Akif, “insan”ın fitratına uygun hareket etmesi gerektiğini çeşitli vesilelerle dile getirir. Mısra ve satırlarında ortaya koyduğu reçete niteliğindeki fikirleri kendisini birçok şekilde gösterir. Onda çözüme, ideal olana çıkan yol tek değildir. Bu yüzden çalışmak, azim, diğerkâmlık, hassasiyet, ahde vefa, doğruluk vb. kavramlar mücerret olarak değerlendirilemez.

⁷⁸ Yayımlanma tarihi: 16 Nisan 1914.

⁷⁹ Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

⁸⁰ Yayımlanma tarihi: 3 Kasım 1910.

⁸¹ Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

Yekdiğeriyle var olan bu kavramlardan “marifet” ve “fazilet”, Mehmet Akif’e göre milletin tealisi için iki önemli sacayağıdır. Bu iki kavramı en açık şekilde altıncı kitap olan *Âsım*’da görmekteyiz: Hocazâde, milletin geleceğinin bu iki kavrama bağlı olduğu düşüncesindedir. Marifet, bir milletin mutluluğunu tesis etmek için bütün sebepleri taşır, yani milleti ilkellikten kurtarır. Fazilet de bu sebepleri memleketin hayrına sarf eder, yani ilmi fertlerin hayatına nüfuz ettirir. Faziletin eksikliği insan ruhunu zehirleyerek geniş bir yıkıma sebebiyet verir ve “veba”dan daha tehlikelidir. Dolayısıyla bu iki kavramın hayata tatbiki fertleri “ilmiyle âmil” yapar. Ona göre milletimizin son “üç asır”dır özellikle marifet ve faziletten mahrumiyeti “Garp”tan geri kalmasına sebep olmuştur. Bu durumu telafi etmek, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak adına marifete ve fazilete sarılmak lazım geldiğini ısrarla söyler.

*Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,
Ma’rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.
Ma’rifet, ilkin, ahâlîye sa’âdet verecek
Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek,
O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin
Hayr-ı i’lâsına tahsîs ile sarf etmek için.
Ma’rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek faziletle teâlî edemez, za’fa düşer.
İbtidâîliğe mahsûs olan âvâre sükûn,
Çöker a’sâbına. Artık o da bundan memnûn!
Ma’rifet, farz edelim, var da fazîlet mefkûd...
Bir felâket ki cemâ’atler için, nâ-mahdûd.
Beşerin rûhunu tasmîm edecek karha budur;
Ne musîbettir o: Tâ’ûnlara rahmet okutur! (Safahat-Âsım 2001: 423)*

Milletimizi, kökleri derinde olan bir ağaca teşbih ederek⁸² faziletin, suyunu “dîn-i mübîn”den alan uzun köklere dayandığını söyler.

*Göreceksin ki: Bu millette fazîlet en uzun,
En derin köklere yaslanmada; hem sonra onun,
Bir mübârek suyu var, hiç kurumaz: Dîn-i mübîn.
Hâdisât etmesin oğlum, seni asla bedbîn...
İki üç balta ayırmaz bizi mâzîmizden.
Ağacın kökleri mâdem ki derindir cidden,
Dalı kopmuş, ne olur? Gövdesi gitmiş, ne zarar?
O, bakarsın, yine üstündeki edvârı yarar,
Yükselir, fışkırıp, âfâk-ı perîşânımıza;*

⁸² Mehmet Akif’in bir milleti ağaca teşbih ettiği bir başka yer için bk. *Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde* 2001: 178.

Yine bin vâha serer kavru lan îmânımıza."⁸³ (Safahat-Âsım 2001: 423-424)

Dolayısıyla fazilet ve marifet, bir milletin kurtuluşu ve terakkisi için iki vaz geçilmez kavram olarak yerini alır.

Mehmet Akif'e Göre İlim ve Din Münasebeti

"Zaman zamân-ı ulûm olmasaydı böyle, yine,
-Kemâl-i şevk ile mâdem atılmışız dîne-
Okur yazar olacaktık sıyâneten dîni:
Onun ma'ârife vâbeste, çünkü te'mîni."
(Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 259)

Mehmet Akif'in dinin ilimden ayrı düşünülmemeyeceği fikri kendisini farklı şekillerde gösterir. Dinin "görenek" hâline gelmesi (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 159); tevekkül inancının saptırılması (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 243-244); ilmi terviç eden ayetlerin görmezden gelinmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in yalnızca "telaffuz" olarak değer görmesi (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 160); hurafelerin varlığı (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 158) gibi durumların maarifin eksikliğinden kaynaklandığına inanır. Ona göre okumak, öğrenmek, muhakeme yapmak Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamayı kolaylaştıracaktır. Sürekli ilerleyen dünyayı takip etmek, gelişen teknolojiye ayak uydurmak, muasır medeniyetle birlikte yürümek ve hatta üstüne çıkmak gereklidir. İlmin ayetlere tuttuğu ışık, Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılmasını ve ondan daha iyi istifade edilmesini sağlayacaktır.

*Zaman zamân-ı ulûm olmasaydı böyle, yine,
-Kemâl-i şevk ile mâdem atılmışız dîne-
Okur yazar olacaktık sıyâneten dîni:
Onun ma'ârife vâbeste, çünkü te'mîni.*⁸⁴ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 259)

Mehmet Akif, tevekkül inancının insanın sadece şahsî hayatındaki değil belki de daha önce toplum hayatındaki (insan-insan) yerini önemser. Doğru bir tevekkül anlayışı, tabii olarak ortaya koyacağı olumlu sonuçlarla merkezden çevreye süratle yayılacak bir özelliğe sahip olması yönüyle mühimdir. Şahsî hayattan çok diğer insanlarla olan münasebet öncelenmiş olur. Onun sadece "duyarsızlık", "hissizlik", "korkaklık", "gayretsizlik" ve "cehalet" gibi milletin menfaatini engelleyen noktalarda şahsî hayata müdahale ettiğini görürüz. Çalışan, özel anlamda da ilimle uğraşanlar elinden geleni yapmış ve geriye kalanını Allah'a havale etmiş olurlar. Özellikle Fâtih Kürsüsünde ve Âsım isimli kitaplarda sıkça söz edilen tevekkül inancı ile doğrudan ilgili olan bu durumun sonucunda ortaya Allah'ın "hikmet" planı çerçevesinde gayrete paralel olarak müspet bir sonuç çıkacaktır fakat insan bununla mesul değildir. O, sadece kendi gayretinden mesuldür.

*Al kuzum, istediğin sa'y-i medîd oldu yine.
Var mı bir başka sözün söyleyecek?*

- Elbet var:

*Hani tevfîki hesâb etmedin, onsuz ne çıkar?
-Ama kul neyle mükellef, Hoca, tevfik ile mi?*

⁸³ Yayımlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

⁸⁴ Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

Hîç değil, sa'y ile; tevfik, o: Hüda'nın keremi.

Sarıl esbâba da çık, işte tarîk, işte refik;

*Ne vazîfen senin olmazmış, olurmuş tevfik?*⁸⁵ (Safahat-Âsım 2001: 388)

Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refik;

*Durur mu şevkine pervâne olmadan tevfik?*⁸⁶ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 248)

İslamî öğretilerin daha çok toplum hayatındaki düzeni tesis eden yönleri üzerinde durur. İslam'ın dürüstlük, samimiyet, çalışma, azim, ahde vefa, adalet, diğerkâmlık, doğruluk... nihayet bunları bünyesinde toplayan ve bir çatı kavram sayılabilecek “ahlak” konusundaki ısrarını onun hemen her mısraında görürüz. “Din, Âkif için ruhunun derinliklerine sinmiş kutsal bir varlık olmakla beraber, onun bilhassa mensup olduğu toplumun temel yapısını teşkil eden bir değerler manzumesi olarak ilgilendirir. Son yüz yıllar içinde bu toplum yıkılmaya yüz tutmuştur. Onunla beraber o kutsal değerler manzumesinin varlığı da tehlikeye maruz kalmıştır” (Kaplan, 2014: 168).

Yukarıda anılan kavramların insanlar arasında sağlam bir bağ kurmasının zorunluluğu noktasında “Âkif kadar İslam âlemini tenkit eden ve ayıplarını onun yüzüne vuran pek az Türk şairi vardır” (Kaplan, 2014: 173) denebilir.

O îmân, farz-ı kat'idir diyor tahsili irfânın...

*Ne câhil kavmiyiz biz Müslümanlar, şimdi dünyânın!*⁸⁷ (Safahat-Hâtıralar 2001: 295)

Mehmet Akif'te din “bir katı doktrinler manzumesi olmaktan çok, bir ruh, bir mana veya duyuş tarzıdır” (Kaplan, 2014: 167). Dolayısıyla onun din anlayışı, içtimâî düzeni sağlayan yukarıdaki kavramların ilim ve maarifle yönlendirilmesi ve hayata tatbikini başat öge kabul eden bir yapıya sahiptir denebilir. Ona göre ilim ve maarif, ahlakı da güzelleştirmelidir.

Bir millet için en büyük “düşman” olarak telakki edilmesi gereken cehalet, “din” ve “namus”a zarar verir ve bir milleti “zillet” bataklığına sürükler. Çünkü din, ilmi terviç eder ve bir milletin sahip olduğu değerler de ilimle ayakta durur. Mehmet Akif'in “kapkara kâbus” ve “hasm-ı hakîkî”, yani gerçek düşman dediği cehalet, ortaya koyduğu çok yönlü tahribatla bir milleti temelinden sarsar.

Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...

Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,

Bir hâle getirdin ki, ne din kaldı, ne nâmûs!

Ey sîne-i İslâm'a çöken kapkara kâbûs,

Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel:

*Sensin bize düşmanları üstün çıkararak el!*⁸⁸ (Safahat-Hakkın Sesleri 2001: 199-200)

Ona göre “görenek” ile “mazi” bir değildir. Görenekte bir aktarım vardır. Bilgi ve kabuller geçmişten günümüze olduğu gibi gelir. Mazi ise ecdadın bıraktığı yadigârdır; eskide

⁸⁵ Yayımlanma tarihi: 24 Temmuz 1924.

⁸⁶ Yayımlanma tarihi: 19 Mart 1914.

⁸⁷ Yayımlanma tarihi: 17 Eylül 1914.

⁸⁸ Yayımlanma tarihi: 24 Nisan 1913.

kalmak değil, eskinin tüm övülen özelliklerini, üzerine yeni bilgiler katarak almaktır. Bu konuda damadı Ömer Rıza Doğrul, Mehmet Akif'in yazılarını topladığı eserinde şöyle söyler:

Maksadı, geçmişin geleneklerine uyarak yaşamak mı idi? Hayır! Çünkü yaptığını bilerek, anlayarak, inanarak ve isteyerek yapan bir adamdı! Dünyada değer vermediği bir şey varsa gelenektir ve en çok hor gördüğü şey aklı, mantığı, zamanın gereklerini, beşerin ilerlememesini inkâr eden gelenek ve görenektir. Şiirleri bunun en kesin delilidir (1944: Ön Söz).

İslamiyetin geldiği dönemde ilmin hem *Kur'ân-ı Kerîm*'in indiği coğrafyada hem de diğer coğrafyalarda hürmet görmediğini; *Kur'ân-ı Kerîm*'deki hakikatlerin ancak ilmin ışığı ile anlaşılabilirliğini; ilimden behresi olmayanları *Kur'ân-ı Kerîm*'in sert bir şekilde uyardığını; ilim için sarf edilecek zamanın ibadet hükmünde olduğunu şu yazısında görmekteyiz:

İşte Cânib-i Kibriyâ'dan Seyyidü'l-Kâ'inât Efendimiz hazretlerine ilâhî birçok hakâyık nâzil olduğu, her türlü kuyûd-ı esâretten âzâde bir ilm, bir medeniyet-i hakîkiyye, aleyhi's-salâtu vesselâm efendimize vahy buyurulduğu bir sırada milletlerin hâli bu derekede idi. Diyânet-i İslâmiyye geldi, ilmin ayağındaki zincirleri, boyunundaki lâleleri kırdı attı. İlmin herhangi kaydile olur ise olsun takyîdi yahud hangi had ile olur ise olsun tahdîdi bir zulm-i elîm olacağını takrîr etti... Fâtır-ı Mutlak'ın Resûl-i güzînine inzâl eylediği kelâm-ı celîlindeki hikmet-i bülendi anlamak ancak envâr-ı ulûm ile tenvîr-i fikr etmek, tetebbu'-ı ma'kûlât ile nazara nüfûz ve im'ân vermek sâyesinde kâbil olabilir. Hem Kur'ân bu kadarla iktifâ etmiyor. Belki taleb-i ilmden geri duranları sû'-i âkibetle azâb ile tehdîd ediyor...

İşte bu gibi âyât-ı beyyînât ile Müslümanlık ukûle karşı ulûm ve ma'ârif-i hakîkiyye kapılarını açmış, bu ulûm ve ma'ârifin iktisâbı için ihtiyâr olunan mesâinin en büyük ibâdet olduğunu insanlara bildirmiştir. Hazret-i Peygamber "En büyük ibâdet taleb-i ilmdir. İnsanın bir saat ilim ile meşgûl olması altmış sene ibâdetle vakit geçirmesinden hayırlıdır" buyuruyor⁸⁹ (*Sirâtmüstakîm Mecmuası* C 5: 399).

İslam'ın olması gereken şekliyle anlaşılması için kılavuz ilim olacaktır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de işaret edilen manalar ancak ilmin gelişmesi ile ortaya çıkacaktır. 7 Şubat 1913'te Fatih Camii'nde verdiği mevize bu yöndedir:

Ma'ârif, ma'ârif! Bizim için başka çare yok. Eğer yaşamak istersek her şeyden evvel ma'ârife sarılmamızdır. Dünya da ma'ârifle din de ma'ârifle... Hepsi her şey ma'ârifle kâim. Bizim dinin cehalete tahammülü yok, cahiller eline geçince mahvolur. Kur'an'da, hadis-i Peygamberî'de nâmütenâhî hakâyık var. Onlar nasıl meydana çıkar? İlimle, irfanla.. Bundan üç, dört yüz sene evvel, hakıyla anlaşılmayan âyât-ı celîleden bugün nâmütenâhî hükümler zuhûr ediyor... Biz Müslümanlık deyince dînin şekl-i sahihine, devr-i ashâbdaki şeklini kastediyoruz... Bugün dînin şekl-i sahihine rücû nasıl olur? Evet, o da ma'ârifle, ilimle olur, cehâletle olmaz⁹⁰ (Doğrul, 1944: 114).

Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak için yazılan eserlerin süreç içerisinde elde edilen yeni bilgilerle yeniden kaleme alınması taraftarıdır. Çünkü *Kur'ân-ı Kerîm*, her yüzyıl ortaya konan ilmî gelişmelerle kendisindeki hakikatleri gösterecektir:

Yedi yüz yıllık eserlerle bu dînin hâlâ,

İhtiyâcâtını kâbil mi telâfi? Aslâ.

Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.

Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;

*Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster!*⁹¹ (*Safahat-Âsım* 2001: 396)

⁸⁹ Yayınlanma tarihi: 2 Mart 1911.

⁹⁰ 7 Şubat 1913'te Fatih Camii'nde verdiği mevizedir.

⁹¹ *Âsım*'ın bu bölümü *Sebilürreşad*'da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*'ın baskısına konmuştur.

20 Şubat 1913'te Süleymâniye Camii'nde verdiği mevize şu şekildedir:

Eslâf çalışmışlar, Allah kendilerinden razı olsun, birçok eserler vücuda getirmişler fakat dememişler ki bu eserlerimiz kıyamete kadar size elverir. Siz artık çalışmayın da yalnız bizim kitapları okuyunuz! Bilâkis demişler ki “Siz de çalışacaksınız. Hem bunları okuyacaksınız hem de kendi fikrinizi ilâve ederek zamanımıza göre yeni yeni eserler vücuda getireceksiniz. Böyle böyle sonuna kadar gidecek⁹² (Doğrul, 1944: 140).

Dinin insanlara iyiyi, güzeli ve doğruyu gösterme kudretinin ortaya çıkarılmasının ilmin gelişmişlik düzeyiyle doğru orantılı olduğunu söyler.

Evet, din de maarifle kaim, dünya da. Dünyanın maarifle kaim olduğu kolaylıkla anlaşılır fakat din nasıl ma'ârifle kaim olabilir? O da pek tabii. Çünkü insaniyet durmuyor. Günden güne teali edip gidiyor. Müslümanlıktan evvel birçok dinler vardı. Bugün onlar mensuttur fakat nazil oldukları zaman o vakit ki insanlar için kâfi idi. Sonra devirler değişti. İnsanlar terakki etti. Onun için her din, yerini kendisinden daha mükemmel bir dine bıraktı, çekildi. Ta Müslümanlığa kadar hâl böyle idi. Müslümanlık hatemü'l-edyândır (dinlerin sonuncusudur). Bundan sonra bir dîn-i İlâhî daha gelmeyecektir⁹³ (Doğrul, 1944: 139).

İnsanların kıyamete kadar bütün ihtiyaçlarını gelişen ilim sayesinde elde edebilecektir. Ona göre Batı nasıl insan ihtiyaçlarını karşılamada ilimden yüksek oranda istifade ediyorsa Müslümanlar da ilim ve maariften çokça faydalanmalıdır.

Pek âlâ! Nasıl olur da Müslümanlık kıyamete kadar gelip gidecek insanların ihtiyacına kâfi gelebilecek? Elbet, çünkü Allah'ın kitabında, Resulullah'ın sözlerinde her devrede yaşayacak insanların ihtiyacını temine kâfi hakikatler var. Yalnız, o hakikatler ilimle meydana çıkar. Kur'an, Ayetullah değil mi? Arz da sema da birer Ayetullah'tır... Müterakki milletler, nasıl bu âlem-i hilkatten bizden çok, hem kıyas etmeyecek kadar çok müstefid oluyorsa âlim bir Müslüman da Kitabullah'tan, ehâdis-i Nebeviyye'den şimdiki cahil Müslümanlara nispetle nâmütenâhî hakâik çıkarabilir...⁹⁴ (Doğrul, 1944: 140)

Sırâtımüstakîm'in 6. cildinde *Müslümanlıkla Medeniyet* başlıklı yazı serisinin bir bölümünde bedeninin nasıl temizlenmeye ihtiyacı varsa ruhunun da evham, zan ve hurafelerden arınmaya ihtiyacı olduğunu; İslam'ın kesin delillere dayanmayan hiçbir şeyi kabul etmediğini; ilmin sadece ahiret için değil, özellikle bu dünya⁹⁵ için var olduğunu; ilimden uzak duranların elindeki emanetlere kötü davrananlar olarak görüldüğünü; cehaletin ve İslam'ın bir arada anılamayacağını; ilmi, *Kur'ân-ı Kerîm*'i anlamının ilk şartı olduğunu vb. vurgulamaktadır:

Bedenin muhtaç olduğu tathîrât-ı maddiyye için nasıl hastalık mikroplarından hâlî bir vâsita-i tathîre ihtiyâc mevcûd ise, rûh da levs-i evhâm ve hurâfâtan temizlenmek için öyle temiz bir vâsitaya muhtaçtır. İşte her türlü mikroptan ârî olan o ma'nevî vâsita-i tathîr tecrübe ile his ile sâbit olan ilimden başka bir şey değildir. Bu öyle vâzih bir hakîkattir ki hiçbir âkıl için mûcib-i münâkaşa olamaz... Dîn-i mübîn-i İslâm, harîm-i ilme zunûn ve hurâfâtın gireceği ne kadar delik-deşik varsa kâmilten kapamış, delil ile teyyüd etmeyen, doğruluğuna berâhîn-i kat'iyye kâim olmayan mâhiyetlere ilim nâmını vermemiştir... Fâtır-ı Hakîm “...Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?”⁹⁶ buyuruyor... Dîn-i mübîn-i İslâm ilmin yalnız hayât-ı bâkiyye-i ukbâ için değil, bu mâişet-i fâniyye-i dünya için de zarûrî olduğunu, şûn-ı cihânın salâhı ilimsiz kâbil olamayacağını en mukni' berâhîne istinâden öyle yüksek bir nidâ ile tebliğ ediyor ki hâb-ı gaflette bulunanların intibâha, uyanık duranların da faaliyete gelmemesi tasavvur olunamaz. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz “Dünyayı isteyen ilme sarılsın; âhireti isteyen ilme sarılsın; hem dünyayı hem âhireti isteyen ilme sarılsın.” buyuruyor... Müslümanlık taleb-i ilimden geri duranları vecîbe-i zimmetini edâda kusûr edenlerden ziyâde muâheze ediyor: Dünya mel'undur, dünyada ne varsa mel'undur ancak âlimlerle tahsîl-i ilimde

⁹² 20 Şubat 1913'te Süleymâniye Camii'nde verdiği mevizedir.

⁹³ 20 Şubat 1913'te Süleymâniye Camii'nde verdiği mevizedir.

⁹⁴ 20 Şubat 1913'te Süleymâniye Camii'nde verdiği mevizedir.

⁹⁵ Mehmet Akif'in dünya için kullandığı ifadelerden biri de “şû'ûn-zâr-ı tecellî”dir (*Safahat-Safahat* 2001: 59).

⁹⁶ Yûnus suresi/68.

bulunanlar müstesnâdır. Ma'lûmâtını öğreten âlimlerle dinlediğini hıfzeden sâmi'lerden başkası için hayatın hiçbir hayrı yoktur." Hadis... İslâm bize sarâhaten bildiriyor ki: Cehâlet ile müslümanlık bir yerde ictimâ'ı nâ-kâbil iki zıdd-ı kâmilidir; ahkâm-ı celîle-i Kur'ân'ı idrâk de terakkî-i ilim ü irfân da terakkîye menûttur. Şu hâlde cehâlete râzî olanlar Hâlik-ı Hakîm'in kelâm-ı ilâhîsini ilelebed anlamamaya râzî oluyorlar demektir ki Kur'ân'dan maksûd, rûhun levs-i evhâmdan tathîri, maâlî ile tehzîbi olmasına göre bu yüzden uğrayacakları hasar takdîrin ihâta edemeyeceği kadar müthiştir. Cenâb-ı Hak "İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar"⁹⁷ buyuruyor⁹⁸ (*Sirâtülmüstakîm Mecmuası* C 6: 49-50).

Bir seyyah olan Abdürreşit İbrahim'in *Âlem-i İslâm*⁹⁹ adındaki eserinden ilhamla vücuda getirilen *Safahat*'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünde*'de sırasıyla Rusya, Türkistan, Çin, Japonya ve Hindistan'daki Müslümanların durumu anlatılır. Türkistan'da gördüğü manzara hiç de iç açıcı değildir. O zamanki Türkistan'da,¹⁰⁰ özellikle Buhara ve Semerkant gibi Mehmet Akif'in "rasad-hâne-i dünyâ" (*Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde* 2001: 158) dediği yerlerde cehalet kendisini bi'at, taassup, nifak ve hurafe şeklinde göstermiştir. Ayrıca fuhuş, ahlakın bozukluğu, *Kur'an-ı Kerîm*'in "tağyir ve terzil" edilmesi, "ilimsiz hocaların" varlığı yakınılan diğer durumlar arasındadır.

Uzanıp sonra Buhârâ'ya, Semerkand'e kadar;
Eski dünyâda bakındım ki ne âlemler var?
Sormayın gördüğüm âlemleri, hiç söylemeyim:
Yâdı temkînimi sarsar da kan ağlar yüreğim.
O Buhârâ, o mübârek, o muazzam toprak!
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!
İbn-i Sînâ'ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akîm!
O rasad-hâne-i dünyâ, o Semerkand bile;
Öyle dalmış ki hurâfâta o mâzîsiyle:
Ay tutulmuş, "Kovalım şeytanı kalkın!" diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!
Bu havâlîde cehâlet ne kadar çoksa, nifâk ,
Daha salgın, daha dehşetli
...
Ya ta'assubları ? Hiç sorma, nasıl maskaraca?
O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,
Hem bakarsın eşi yok dîne teaddîsinde
Hem ne söylersen olur dîni hemen rencîde!
Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid'at ;

⁹⁷ Ankebût suresi/43

⁹⁸ Yayınlanma tarihi: 30 Mart 1911.

⁹⁹ Abdürreşid İbrahim, 2013.

¹⁰⁰ Mehmet Akif, Türkistan'ı da içine alan kıta için "Eski Dünya" ifadesini de kullanır ki bu, Avrupa, Asya ve Afrika'yı ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.

*Şer'i tağyîr ile, terzîl ise -hâşâ- sünnet!
Ne Hudâ'dan sıkılırlar, ne de Peygamber'den.*

Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden

*Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün!*¹⁰¹ (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 157-158)

Çin ve Mançurya'da din, bir "görenek" hâline getirilmiştir. İlmin söz sahibi olmadığı yerlerde cehaletin en şiddetli şekilleriyle kendisini göstermesi mukarrerdir. İslam doğru anlaşılmasında, *Kur'ân-ı Kerîm* sadece "telaffuz" edilmekte, "manası"nın anlaşılması için çaba sarfedilmemektedir. "Böyle gördük dedemizden" diyerek tefekkürün ve edinilen bilgilerin akıl süzgecinden geçirilmesinin önü kapatılmıştır.

Çin'de, Mançurya'da din bir görenek, başka değil.

Müslüman unsuru gâyet geri, gâyet câhil.

Acaba meyl-i teâlî ne demek onlarca?

"Böyle gördük dedemizden!"¹⁰² sesi milyonlarca

Kafadan aynı tehevürle bakarsın, çıkıyor!

Arş-ı âmâli bu ses tâ temelinden yıkıyor.

Görenek hem yalnız Çin'de mi salgın; nerde!

Hep musâb âlem-i İslâm o devâsız derde.

Getirin Mağrib-i Aksâ'daki bir müslümanı;

Bir de Çin sûrunun altında uzanmış yatani;

Dinleyin her birinin rûhunu: Mutlak gelecek,

"Böyle gördük dedemizden!" sesi titrek titrek!

"Böyle gördük dedemizden!" sözü dînen merdûd;

Acaba saha-i tatbiki neden na-mahdud?

Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet, bilseydik,

Çare yok gösteremezdik bu kadar sersemlik.

"Böyle gördük dedemizden!" diye izmihlali

Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,

İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!

Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?

Lafzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'ân'ın:

Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma'nânın:

¹⁰¹ Yayınlanma tarihi: 25 Ocak 1912.

¹⁰² Şu ayete işaret edilmiştir: "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Ya atalarının akli bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!" Bakara suresi / 170.

Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yaprağına;

Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.

İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,

*Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!*¹⁰³ (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 159-160)

“Perdenin arkasını” araştırması, öğrenmek istediği ama bir türlü içinden çıkamadığı şeyleri sürekli sorular sormak suretiyle söz konusu etmesi onu “aşkın aşkınlığı” diyebileceğimiz isyan görünümlü mısralarına götürür. Oysa bunlar isyan değil, inanmış ve kendisini insanlara karşı sorumlu hisseden bir karakterin varlığı anlamlandırma çabasıdır. Bu tür konular *Tevhid yahud Feryad, Hasbihal*¹⁰⁴ ve *Gece* manzumelerinde yoğun bir şekilde kendisini gösterir. Akıl bu “hikmet”e takat getiremediğini anladığı zamanlarda yapacağı bir şey kalmaz ve köşesine çekilip sükûn bulur:

Lâ yüs'ele binlerce suâl olsa da kurbân

İnsân bu muammâlara dehşetle nigebân (Safahat-Safahat 2001: 14)

Harîm-i hikmet-i eşyâya hiç sokulmamalı:

*O, bir cihân-ı muammâ ki büsbütün kapalı!*¹⁰⁵ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 232)

Sonuç

Mehmet Akif'in ilim ve maarif hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

İçtimaî anlamda bir huzur, düzen ve milletçe yükselişin temel ögesi olarak gördüğü ilim ve maarifi hayatın merkezine yerleştirir. Ona göre ilim ve maarifin özellikle toplum hayatında müdahil olamayacağı alan hemen yok gibidir. Çünkü ona göre maddi ve manevi yükseliş, insan onuru, insanî iletişimler hep bu iki kavram etrafında anlam bulur. “Bilmeyen sevemez” düşüncesinden hareketle Mehmet Akif, kafasında sürekli bir soru işareti ve öğrenme kaygısı taşıyan ve bu sayede sürekli ilerleyen insanın varlığı anlamlandırma çabasına dikkat çeker. Maarif, Mehmet Akif'in kaleminde ilmin içtimaî anlamda hayat bulması anlamına gelir, yani ilim, salt bilgi ambarını doldurmak değil aynı zamanda bir milleti maddi ve manevi olarak yücelten, millî bilinci uyandıran ve “faydaya yönelik” bir özelliğe sahiptir. İlim ve maarif, eğer “yiyip içilerek bitirilen” bir şekle, yani sadece bilgi ambarını -o da yanlış bir biçimde- doldurmak şekline getirilirse ortaya “cehalet”in bir sonucu olan “helak” çıkacaktır.

Maarif, davranış değişikliğine sevk ederek bireyi özellikle içtimaî açıdan geliştirir. Selâm alıp verme, insanlara yansıyan yönüyle kişisel temizlik, insan ilişkilerinde duyarlı olmak, zalim olmamak, adaletli olmak, hakkı tutmak, verdiği sözde durmak, yalan konuşmamak, kuvvetliyi değil mağdurun yanında yer almak, dalkavukluk yapmamak, işini düzgün, doğru yapmak ve işini ehline bırakmak, samimi olmak, insanların her zaman iyiliğini istemek, karşıdakinin menfaatini kendi menfaatine tercih etmek, ahde vefa, şefkat, en ufak şeyle kanaat, eli açık olmak, yedi kat uzağı kardeş saymak vb. onun içtimaî hayatı düzenleme kaygısıyla altını çizdiği davranışlardır ve bu davranışların bir şuur çerçevesinde geliştirilebilmesi de ancak “maarif” ile mümkündür. *Âsım* isimli altıncı kitabında milletin yücelmesi için ortaya koyduğu “marifet” ve “fazilet” kavramları bu durumu ifade eder. “Nâfi’ sular” olarak gördüğü marifet,

¹⁰³ Yayınlanma tarihi: 25 Ocak 1912.

¹⁰⁴ *Safahat*'taki iki tane olan *Hasbihâl* başlıklı manzumeden ilkinin kastediyoruz.

¹⁰⁵ Yayınlanma tarihi: 16 Ekim 1913.

halka mutluluk verecek olan ilmi getirecek, fazilet de bunu halkın dimağına ve ruhuna taşıyacaktır. Marifet ve faziletin eksikliği insan ruhunu zehirleyerek geniş bir yıkıma sebebiyet verecek ve “veba”dan daha tehlikeli hâle gelecektir. Bu bakımdan maarifin toplum hayatına yayılmasına öncülük edecek olan öğretmendir. “Mukaddesât”a riayet etmesi gerektiğini söylediği öğretmeni, halka ilmi tevzi etmesi noktasında bir “nimet” olarak görmekte ve öğretmenin “felaketleri” önlemede üstlendiği rolün altını çizmektedir.

Sosyal bir varlık olan insanın her an faal olan bir yapısıyla ayak durduğunu söyler. Bu faaliyet önce insanı fitratına/tabiatına uygun hâle getirecek sonra da onu topluma ve hatta tüm insanlığa faydalı biri yapacaktır. *Safahat*'ın birinci kitabındaki *İnsan* manzumesinde belirttiği gibi “insan” potansiyel gücünün farkında olmalı ve sürekli varlığın anlamını sorgulamalıdır. Perdenin arkası ya da hikmet diyebileceğimiz sahada bile aklında sürekli soru işareti olması gereken insan, bu ameliye sonunda ortaya çıkaracağı müktesebatını yine hemcinsi, yani insanlar için kullanılmalıdır. Bu açıdan insanın şahsi hayatı veya Yaratıcı ile olan münasebetinden çok insanın insan ile olan ilişkisini üstün tutar. İnsanı önceleyen her adımı onu “var” edecektir. Gelişimi ve ilerlemeyi bu anlamda fitrata uygun bir iletişime bağlar.

Diğer taraftan Türk milletinin yüzyıllar ötesindenilmek ilmek öreker bugüne kadar getirdiği ve adına “mukaddesat” diyebileceğimiz değerleri şiir ve yazılarında çok görürüz. Ona göre yüzyıllardır insan fitratı/tabiatı ile kültürel değerler imtizaç etmiştir. Çok uzun süreden beri kendi kendisini işleyen, yine kendi ifadesiyle “milletin sine-i mâzîsine merbû” olan ve milletin değişmez yapıtaşısı olan bu iki unsur, ilim ile birleşerek *Safahat*'ın ve diğer yazılarının ana temalarından birini teşkil eder. Ona göre muasır medeniyet, insan fitratına uygun olarak milletin kendi öz dinamikleriyle birlikte hareket ederek yakalanmalıdır. Milletın değerlerine ve geçmişine uygun olmayan her türlü değişim, gelişim olmadığı gibi insanları da yine “şîrâzesiz bir mushafın eczâsı” gibi savuracaktır. Millî bir bakış açısına sahip olan Mehmet Akif, mukaddes değerleri ve İslam'ın ilmi ve maarifi teşvik eden emirleri, birbirinden ayrı olmayan tek bir bütün olarak düşünmüştür.

Uygulama sahasına konmayan nazariyat, gerçeği görmeye manidir. Hayata dönük olmayan/umuma yayılmayan/kullanım alanı sınırlı olan, yani “nazariyat”ta kalmış bilgiler, ilimden istifadeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Hayata atılan gençlerimiz, tecrübe edinmeden, “hayatı okumadan” tahsil görmeye çalışmaktadır. Oysa öğrendiklerini, geçmişin ortaya koyduğu tecrübeler ile doğru bir biçimde birleştirip bilgilerinin fikir hâline getirerek faaliyet sahasına dâhil edilmesi elzemdir.

Dinin “görenek” hâline gelmesi, tevekkül inancının saptırılması, *Kur'ân-ı Kerîm*'in yalnızca “telaffuz” olarak değer görmesi, ahlakın bozukluğu, hurafelerin varlığı, ilmi terviç eden ayetlerin görmezden gelinmesi gibi durumların maarifin eksikliğinden kaynaklandığına inanır. Okumak, öğrenmek, muhakeme yapmak, ilmin yol göstericiliğinde *Kur'ân-ı Kerîm*'i daha iyi anlamayı kolaylaştıracaktır. Bunun için de sürekli ilerleyen dünyayı takip etmek, gelişen teknolojiye ayak uydurmak, muasır medeniyetle birlikte yürümek gereklidir. İlmin ayetlere tuttuğu ışık, *Kur'ân-ı Kerîm*'in daha iyi anlaşılmasını ve ondan daha iyi istifade edilmesini sağlayacaktır.

Tevekkül inancının insanın sadece şahsî hayatında değil belki de daha önce toplum hayatındaki (insan-insan) yerini anlatır. Doğru bir tevekkül anlayışı, tabii olarak ortaya koyacağı olumlu sonuçlarla merkezden çevreye süratle yayılan bir özelliğe sahip olması yönüyle Mehmet Akif, bu anlayışa yine inanç ve millî değerlerin imtizaç ettiği bir pencereden bakar. Çizdiği bu çerçeveden bakıldığında onun “ahlak” kavramının sınırlarının ne kadar geniş olduğunu tayin edebiliriz.

Mektep ve medreselerin tarihî açıdan bakıldığında bir milletin hayatında ilmi tevzi etmek, bunların varlığıyla ortadan kalkacak olan cehalet ve taassubu da yermek gibi büyük ve önemli bir görevi olduğunu söyler. Eski dönemlerde bugün bile tüm dünyanın eserlerini okuduğu, fikirleriyle günümüze ışık tutan mütefekkirleri, âlimleri yetiştiren “medrese”lerin artık görevini yerine getiremediğinden yakınıdır. Eski yöntemlerle, yani devrin gereklerine göre yapılmayan eğitim ve öğretimin bir fayda vermeyeceğini, muasır medeniyetin icabına göre yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanması gerektiğini savunur. Milletin yükselmesi için ortaya koyduğu fikirlerden biri de “mahalle mektepleri”nin varlığıdır. Onlar genç dimağlara vatan, millet, ilim ve mukaddesat aşkı verecek olan yerlerdir. Bu mekteplerde ve medreselerde asrın icabına göre kaleme alınan eserler okutulmalıdır. Böyle olmadığı için özellikle son “üç yüz yıl” İslam coğrafyası artık İbni Rüşd, İbni Sînâ, Gazzâlî gibi mütefekkirler yetiştirememektedir.

İlmin ve maarifin mübelliği olan öğretmenlerin kendilerini bireysel olarak iyi bir şekilde yetiştirmesi büyük önem arz etmektedir. Eğitim ve öğretim çok yönlü olduğu için bir öğretmen birçok meziyeti üzerinde toplayan biri olmalıdır. Milletin lokomotifi hükmünde olduğunu söyleyebileceğimiz bir öğretmenin zamanında derse girip çıkması, bir sonraki derse kendisini biraz daha geliştirmiş olması, halkla ve öğrencilerle olan münasebeti vb. gibi konular öğretmenin çok yönlülüğünü gösterir. Bu açıdan Mehmet Akif, ideal bir öğretmenin “imanlı”, “vicdanlı”, “edepli” ve “liyakat sahibi” şeklinde dört temel özelliğinin olması gerektiğinin altını çizer.

Sonuç olarak, yukarıda verilen bilgilerle birlikte Mehmet Akif Ersoy’un ilim ve maarife ontolojik anlamda varlığın yapıtaşı olacak derecede bir değer verdiğini ve bunun milletimizin ve daha geniş yelpazede tüm insanlığın, tabiri caizse kılcal damarlarına kadar sirayet eden bir özelliğe sahip olduğunu onun tüm eserlerinde görürüz.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Abdürreşid İbrahim (2013). *Âlem-i İslâm*. (Haz: M. Paksu), Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çantay, H. B. (1966). *Âkifname (Mehmed Âkif)*. Ahmed Sait Matbaası.
- Doğrul, Ö. R. (1944). *Mehmet Âkif Ersoy - Kur'an'dan âyetler ve nesirler*. Yüksel Yayınevi.
- Dosay Gökdoğan, M. (2000). *Maarifimiz ve servet-i ilmiyyemiz-Tüccarzâde İbrahim Hilmi*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eşref Edip (1939). *Mehmed Akif hayatı, eserleri ve 70 muharririn yazıları*. Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- Günaydın, Y. T. (2016). *Mehmet Âkif Ersoy - Kavâid-i edebiye- Edebiyat, dil ve eğitim yazıları*. Büyüyen Ay Yayınları.
- Hacıeminoğlu, M. N. (1970). Safahat'ın dil ve üslûbu. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 18, 81-112.
- Kaplan, M. (2014). *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar-2*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2015). *Şiir tahlilleri-1*. Dergâh Yayınları.
- Mason, S. F. (2019). *Bilimler tarihi*. (Çev: U. Daybelge), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Mithat Cemal (1986). *Ölümünün 50. yılında Mehmet Akif*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi (2013-2014). *El-Okyânûsu'l-Basît Fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (Haz: M. Koç, E. Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Okay, M. O. & Düzdağ, M. E. (2003), Mehmed Âkif Ersoy. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28, 432-439.
- Öcal, M. (1991). Âmin alayı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3, 63.
- Malkoç Öztürkmen, N. (1969). *Mehmet Akif ve dünyası*. Altınok Matbaası.
- Safahat* (1943). Mehmet Âkif. İnkılâp Kitabevi.
- Safahat* (2001). Mehmet Âkif Ersoy. Akçağ Yayınları.
- Sırâtı müstakîm Mecmuası/Sebîlürreşâd Mecmuası* (2012-2021). Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları Dizisi, 25 C.
- Süleyman Nazîf (2015). *Mehmed Âkif*. (Haz: M. Kurt), Cümle Yayınları.
- Tansel, F. A. (1973). *Mehmed Âkif Ersoy*. İrfan Yayınları.
- Yetiş, K. (1992). *Mehmet Âkif'in sanat-edebiyat ve fikir dünyasından çizgiler*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, A. (2009). Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde halk dilinin kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 189-210.

EXTENDED ABSTRACT

Mehmet Akif Ersoy defines man as a social being, he points out that He possesses an active and constantly moving structure. This activity will first make man fit for his creation/nature, and then make him a useful person to society and even to all humanity. Because, as he states in the poem called "Human", "human being" should be aware of his potential power and constantly question the meaning of existence. Even in the field that we can metaphorically call behind the curtain or wisdom, a person should always have a question mark in his mind, and he should use the acquis that he will obtain at the end of this operation for his fellow human beings. In this respect, he prioritizes the individual's relationship with the members of society rather than one's personal life or connection with the creator. He always expresses his thoughts by looking out the window. In other words, it prioritizes "human" in the ontological sense by putting the activity/movement at the center. Every step that prioritizes man will "exist" him. In this sense, it connects the development and progress to a communication suitable for the nature. It emphasizes the indispensability of relationship, which is formed by one another in every sense and in every way, and that man behaves in accordance with his own creation/nature. With this logic in mind He places science and education at the central place, which he sees as the basic elements of peace, order and national rise in a social sense.

*According to Akif, there is almost no area where science and education will not be involved, especially in social life. Because according to Akif, material and spiritual development, human dignity, human communication always find meaning around these two concepts. The fact that "loving" is a result of "knowing" leads us to the conclusion that one cannot know himself without "knowing". At the same time, this is a reflection of the effort of a person who constantly questions and has a desire to learn, and thus constantly progresses, to make sense of existence. Education, in Akif's pen, means that science comes to life in a social sense, that is, science should not only fill the knowledge warehouse, but also have a feature that ameliorates a nation materially and spiritually, awakens national consciousness, and is "beneficial". If science and education are transformed into a form that is "finished by eating and drinking", that is, filling only the knowledge warehouse -in a wrong way-, "destruction", which is the result of "ignorance", will emerge. The theory, which is not put into the field of application, prevents seeing the truth. Information that is not life-oriented / not widely used / has a limited area of use, that is, remained in "theory" will adversely affect the benefit of science. According to Mehmet Akif, education develops the individual making a behavioral change, especially social way. Giving and receiving greetings, personal hygiene as it reflects on people, being sensitive in human relations, not to be cruel, to be just, to follow the righteous path, to keep promise, not to lie, to be on the side of the victim rather than the strong, not to flatter, to perform job responsibilities properly, to give a higher priority to meritocracy, being sincere, always willing the good of other, putting others before yourself, pledge fidelity, compassion, contentment with the smallest thing, being generous, considering all people brothers and sisters etc. These behaviors are the basic pillars that Akif underlines in order to organize social life, parallel to that, promoting these behaviors within the framework of consciousness can only be possible with "education" In the sixth book, called *Asım*, the concepts of "ingenuity" and "virtue" that he put forward for the exaltation of the nation express this situation. Ingenuity that is defined as *nafı sular* from his perspective will bring about the knowledge that will bring happiness to nation, virtue will carry it to the soul of the nation. In this sense, it is the teacher who will lead the spread of education in social life.*

According to Akif, teachers shall serve the sacred, he also considers the teacher as a "blessing" in terms of distributing knowledge to the public, and he underscores the role of the teacher in preventing "disasters" According to Akif, it is of great importance for teachers, who are practitioners of science and education, to train themselves individually in a good way.